

ท่านอาจารย์มั่น ภูริทัตโต
๒๔๑๔-๒๔๙๒

ปฏิบัติบูชาวิสาขนา

พระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล) : ดาม

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร : ตอบ

อุบายแห่งวิปัสสนาอันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส

เทศนาโดย พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

กัลยาณธรรม

ชมรมกัลยาณธรรม

หนังสือดีอันดับที่ ๑๐๖

ปฏิบัติบูชาวิสาขบูชา : พระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล) ถาม
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร ตอบ

จัดพิมพ์ถวายเป็นพุทธบูชาโดย

ชมรมกัลยาณธรรม ๑๐๐ ถ.ประโคนชัย ต.ปากน้ำ อ.เมือง
จ.สมุทรปราการ โทร. ๐๒-๗๐๒๙๖๒๔

หรือ ชมรมกัลยาณธรรม ๘๙/๖-๗ ซอยศึกษาวิทยา ถ.สาทรเหนือ
สี่ลม บางรัก กทม. โทร. ๐๒-๖๓๕๓๙๙๘

รูปเล่ม-จัดพิมพ์ : ก้อนเมฆแอนด์กันย์กรุป โทร. ๐๘๙๑๐๓๓๖๕๐

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๕,๐๐๐ เล่ม

สัพพทานัง อัมมทานัง ชินาติ
การให้ธรรมะเป็นทาน ย่อมชนะการให้ทั้งปวง
www.kanlayanatam.com

มอบเป็นธรรมบรรณาการ แต่

จาก

หนังสือธรรมะทรงคุณค่า

ปฏิบัติบูชาวิสาขนา

พระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล) : ถาม

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ : ตอบ

ปฏิบัติบูชาวิสาขนา

ก. ถามว่า ผู้ปฏิบัติศาสนาโดยมากปฏิบัติอยู่แค่ไหน?

ข. ตอบว่า ปฏิบัติอยู่ภูมิกามาพจรกุศลโดยมาก

ก. ถามว่า ทำไมจึงปฏิบัติอยู่เพียงนั้น ?

ข. ตอบว่า อธิษาศัยของคนโดยมากยังกำหนดอยู่ใน

กามเห็นว่ากามารมณ์ที่ดีเป็นสุข ส่วนที่ไม่ดี เห็นว่าเป็นทุกข์ จึงได้ปฏิบัติในบุญกิริยาวัตถุ มีการพึงธรรมให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น หรือภาวนาบ้างเล็กน้อย เพราะความมุ่งเพื่อจะได้สวรรค์สมบัติ มนุษย์สมบัติ เป็นต้น ก็คงเป็นภูมิกามาพจรกุศลอยู่นั่นเอง เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปแล้ว ย่อมถึงสุคติบ้าง ไม่ถึงบ้าง แล้วแต่วิบากจะชัดไป เพราะไม่ใช่ नियตบุคคล คือยังไม่ปิดอบาย เพราะยังไม่ได้บรรลุนิโรธปัตติผล

ก. ถามว่า ก็ท่านผู้ปฏิบัติที่ดีกว่านี้ไม่มีหรือ ?

ข. ตอบว่า มี แต่ว่า น้อย

ก. ถามว่า น้อยเพราะเหตุอะไร ?

ข. ตอบว่า น้อยเพราะกามทั้งหลายเท่ากับเลือดในอกของ

สัตว์ ยากที่จะละความยินดีในกามได้ เพราะการปฏิบัติ
ธรรมละเอียด ต้องอาศัยกายวิเวก จิตตวิเวก จึงจะเป็น
ไปเพื่ออุปริวิเวก เพราะเหตุนี้แลจึงทำได้ด้วยยาก แต่ไม่
เหลือวิสัย **ต้องเป็นผู้เห็นทุกข์จริง ๆ จึงจะปฏิบัติได้**

- ก. *ถามว่า* ถ้าปฏิบัติเพียงภูมิภิกขุมาพจรกุตล ดูไม่แปลก
อะไร เพราะเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นภูมิภิกขุมาพจรกุตลอยู่แล้ว
ส่วนการปฏิบัติจะให้ดีกว่าเก่าก็ต้องให้เลื่อนชั้น เป็นภูมิ
ปาวจรหรือ อรูปวจร และโลกอุดร จะได้แปลกจากเก่า?
- ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว ถ้าคิดดูคนนอกพุทธกาล ท่านก็ได้
บรรลุดุฆฏิกะชั้นสูงๆ ก็มีคนในพุทธกาล ท่านก็ได้บรรลุมรรค
แลผล มีพระโสดาบัน แลพระอรหันต์ โดยมากนี้เรา
ก็ไม่ได้บรรลุดุฆฏิกะ เป็นอันสู้คนนอกพุทธกาลไม่ได้ แล
ไม่ได้บรรลุมรรคแลผลเป็นอันสู้คนในพุทธกาลไม่ได้
- ก. *ถามว่า* เมื่อเป็นเช่นนี้จักทำอย่างไรดี ?
- ข. *ตอบว่า* ต้องทำในใจให้เห็นตามพระพุทธานุชาตที่
มตตาสุขปริจจาคา ปสฺเส เจ วิปลฺลํ สุขํ
ถ้าว่าบุคคลเห็นซึ่งสุขอันไพบุลย์ เพราะปริจจาคซึ่งสุขมี
ประมาณน้อยเสียไซ้ไร จเช มตฺ ตาสุขํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิ
ปลฺลํ สุขํ
บุคคลผู้มีปัญญาเครื่องทรงไว้ เมื่อเล็งเห็นซึ่งสุขอัน
ไพบุลย์ พึงละเสียซึ่งสุขมีประมาณน้อย

- ก. *ถามว่า* สุขมีประมาณน้อยได้แก่สุขชนิดไหน ?
- ข. *ตอบว่า* ได้แก่สุขซึ่งเกิดแต่ความยินดีในกามที่เรียกว่า
อามิสสุข นี้แหละสุขมีประมาณน้อย
- ก. *ถามว่า* ก็สุขอันไพบุลย์ได้แก่สุขชนิดไหน ?
- ข. *ตอบว่า* ได้แก่ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล นิพพาน ที่
เรียกว่า นิรามิสสุข ไม่เจือด้วยกาม นี้แหละสุขอันไพบุลย์
- ก. *ถามว่า* จะปฏิบัติให้ถึงสุขอันไพบุลย์จะดำเนินทาง
ไหนดี ?
- ข. *ตอบว่า* จะต้องดำเนินทางองค์มรรค ๘
- ก. *ถามว่า* องค์มรรค ๘ ไครๆ ก็รู้ทำไมจึงเดินกันไม่ใคร่
จะถูก ?
- ข. *ตอบว่า* เพราะองค์มรรคทั้ง ๘ ไม่มีใครเคยเดิน จึงเดิน
ไม่ใคร่ถูก พอถูกก็เป็นพระอริยเจ้า
- ก. *ถามว่า* ที่เดินไม่ถูกเพราะเหตุอะไร ?
- ข. *ตอบว่า* เพราะชอบเดินทางเก่าซึ่งเป็นทางชำนานู
ก. *ถามว่า* ทางเก่านั้นคืออะไร ?
- ข. *ตอบว่า* ได้แก่กามสุขัลลิกานุโยค แลอัตตกิลมถา
นุโยค
- ก. *ถามว่า* กามสุขัลลิกานุโยคนั่นคืออะไร ?
- ข. *ตอบว่า* ความทำตนให้เป็นผู้หมกมุ่นติดอยู่ในกามสุข
นี้แล ชื่อว่ากามสุขัลลิกานุโยค

- ก. ถามว่า อุตตกิลมถานุโยคได้แก่ทางไหน ?
- ข. ตอบว่า ได้แก่ผู้ปฏิบัติผิด แม้ประพตติเคร่งครัดทำตนให้ลำบากสักเพียงไร ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ ซึ่งมรรค, ผล, นิพพาน, นี้แหละเรียกว่าอุตตกิลมถานุโยค
- ก. ถามว่า ถ้าเช่นนั้นทางทั้ง ๒ นี้ เห็นจะมีคนเดินมากกว่า มัชฌิมาปฏิปทาหลายร้อยเท่า ?
- ข. ตอบว่า แน่ทีเดียว พระพุทธเจ้าแรกตรัสรู้ จึงได้ทรงแสดงก่อนธรรมอย่างอื่น ๆ ที่มาแล้วในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เพื่อให้สาวกเข้าใจ จะได้ไม่ดำเนินในทางทั้ง ๒ มาดำเนินในทางมัชฌิมาปฏิปทา
- ก. ถามว่า องค์มรรค ๘ ทำไมจึงยกสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นกองปัญญาขึ้นแสดงก่อน ส่วนการปฏิบัติของผู้ดำเนินทางมรรค ต้องทำศีลไปก่อน แล้วจึงทำสมาธิแลปัญญา ซึ่งเรียกว่าสิกขา ทั้ง ๓ ?
- ข. ตอบว่า ตามความเห็นของข้าพเจ้าว่าจะเป็น ๒ ตอน ตอนแรก ส่วนโลกียกุศลต้องทำศีล สมาธิ ปัญญา เป็นลำดับไป ปัญญาที่เกิดขึ้นยังไม่เห็นอริยสัจทั้ง ๔ สังโยชน์ ๓ ยังละไม่ได้ ชีตของใจเพียงนี้เป็นโลกีย์ ตอนที่เห็นอริยสัจแล้วละสังโยชน์ ๓ ได้ตอนนี้เป็นโลกุตตร
- ก. ถามว่า ศีลจะเอาศีลชนิดไหน ?
- ข. ตอบว่า ศีลมีหลายอย่าง ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล

- ๒๒๗ แต่ในที่นี้ประสงค์ศิลปะที่เรียกว่า สมมา วาจา สมมา กมฺมนโต สมมาอาชีโว แต่ต้องทำให้บริบูรณ์
- ก. ถามว่า สมมาวาจา คืออะไร ?
- ข. ตอบว่า มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ ปิสุณาย วาจาเยเวรมณี เว้นจากพูดส่อเสียด ให้เขาแตกร้างกัน ผรุสยวาจาเยเวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ สมฺมปฺปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดโปรยประโยชน์
- ก. ถามว่า สมมากมฺมนโต การงานชอบนั้นมีกี่อย่าง ?
- ข. ตอบว่า มี ๓ อย่าง คือ ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากฆ่าสัตว์ อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์ อพรหมจรียา เวรมณี เว้นจากอสังฆกรรม ไม่ใช่พรหมจรรย์
- ก. ถามว่า สมมากมฺมนโต ในที่อื่นๆ โดยมากเว้นอพรหม ส่วนในมหาสติปัฏฐานทำไมจึงเว้น กาเมสุมิจฉาจาร ?
- ข. ตอบว่า ความเห็นของข้าพเจ้าว่าที่ทรงแสดงศีล อพรหม เห็นจะเป็นด้วยรับสั่งแก่ภิกษุ เพราะว่าภิกษุเป็นพรหมจารีบุคคลทั้งนั้น ส่วนในมหาสติปัฏฐาน ๔ ก็รับสั่งแก่ภิกษุเหมือนกัน แต่ว่าเวลานั้นพระองค์เสด็จประทับอยู่ในหมู่ชนชาวกรู พวกชาวบ้านเห็นจะฟังอยู่มาก ท่านจึงสอนให้เว้นกามมิจฉาจาร เพราะชาวบ้านมักเป็นคนมีคู่
- ก. ถามว่า สมมาอาชีโว เลี้ยงชีวิตชอบ เว้นจากมิจฉาชีพ นั้นเป็นอย่างไร ?

- ข. *ตอบว่า* บางแห่งท่านก็อธิบายไว้ว่า ชายสุรกายาพิษ ศัสตราอาวุธ หรือชายสัตว์มีชีวิตต้องเอาไปฆ่า เป็นต้น เหล่านี้แหละเป็นมิจฉาชีพ.
- ก. *ถามว่า* ถ้าคนที่ไม่ได้ขายของเหล่านี้เป็น สมมาอาชีโว อย่างนั้นหรือ?
- ข. *ตอบว่า* ยังเป็นไปไม่ได้ เพราะวิถีโงงของคนมีหลาย อย่างนัก เช่น ค้าขายโดยไม่ซื่อ มีการโกงตาชั่งตาตัง หรือ เอารัดเอาเปรียบอย่างใดอย่างหนึ่ง ในเวลาที่ผู้ซื้อเผลอ หรือเขาไว้ใจ รวมความพูดว่าอภัยาศัยของคนที่ไม่ซื่อ คิด เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น เห็นแต่จะได้ สุดแต่จะมีโอกาส จะเป็นเงินหรือของก็ดี ถึงแม้จะไม่ชอบธรรม สุดแต่จะได้เป็นเอาทั้งนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่า อากาโรเหล่านี้ก็เป็น มิจฉาชีพทั้งสิ้น สมมาอาชีโว จะต้องเว้นทุกอย่าง เพราะ เป็นสิ่งที่คิดค้อมได้มาโดยไม่ชอบธรรม.
- ก. *ถามว่า* **สมมาวายาโม ความเพียรชอบนั้นคือเพียร อย่างไร?**
- ข. *ตอบว่า* สังวรปธานเพียรระวังอกุศลวิตก ๓ ที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น ปหานปธาน เพียรละอกุศลวิตก ๓ ที่เกิดขึ้น แล้วให้หายไป ภาวนาปธาน เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดแล้วไว้ ให้สมบูรณ์.

- ก. *ถามว่า* **สมมาสติ ระลึกชอบนั้นระลึกอย่างไร?**
- ข. *ตอบว่า* **ระลึกอยู่ในสติปัฏฐาน ๔** คือ กายานุปัสสนา ระลึกถึงกาย เวทนานุปัสสนา ระลึกถึงเวทนา จิตตานุ ปัสสนา ระลึกถึงจิต ธมมานุปัสสนา ระลึกถึงธรรม
- ก. *ถามว่า* **สมมาสมาธิ ความตั้งใจไว้ชอบ คือตั้งใจไว้ อย่างไร จึงจะเป็นสมมาสมาธิ?**
- ข. *ตอบว่า* คือตั้งไว้ในองค์ฌานทั้ง ๔ ที่เรียกว่า ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เหล่านี้แหละเป็น สมมาสมาธิ.
- ก. *ถามว่า* **สมมาสงกปะโป ความดำริชอบนั้นดำริ อย่างไร?**
- ข. *ตอบว่า* เนกขัมมสงกปะโป ดำริออกจากกาม อพยาบาท สงกปะโป ดำริไม่พยาบาท อวิหี สาสงกปะโป ดำริในความ ไม่เบียดเบียน.
- ก. *ถามว่า* สมมาวายาโม ก็ละอกุศลวิตก ๓ แล้ว สมมา สงกปะโป ทำไมจึงต้องดำริอีกเล่า ?
- ข. *ตอบว่า* ต่างกันเพราะ **สมมาวายาโมนั้น เป็นแต่ เปลี่ยนอารมณ์** เช่น จิตที่ฟุ้งซ่าน หรือเป็นอกุศลก็เลิก นึกเรื่องเก่าเสีย มามีสติระลึกอยู่ในอารมณ์ที่เป็นกุศล จึง สงเคราะห์ให้เข้าในกองสมาธิ **ส่วนสมมาสงกปะโป มีปัญญา พิจารณาเห็นโทษของกาม เห็นอานิสงส์ของเนกขัมม** จึง

ได้คิดออกจากกามด้วยอาการที่เห็นโทษ หรือเห็นโทษของ พยาบาท วิหิงสา เห็นอานิสงส์ของเมตตากุณฺดา จึงได้คิด ละพยาบาทวิหิงสา การเห็นโทษแลเห็นอานิสงส์เช่นนี้ แผละจึงผิดกับ สมุมาวายาโม ท่านจึงสงเคราะห์เข้าไว้ในกองปัญญา.

- ก. ถามว่า **สมมตปฏิญฺญิ** ความเห็นชอบนั้นคือเห็นอย่างไร?
- ข. ตอบว่า คือ เห็นทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ ความเห็นชอบอย่างนี้แผละ ชื่อว่าสมมตปฏิญฺญิ.
- ก. ถามว่า อริยสัจ ๔ นั้น มีกิจจะต้องทำอะไรบ้าง ?
- ข. ตอบว่า ตามแบบที่มีมาในธรรมจักร มีกิจ ๓ อย่าง ใน ๔ อริยสัจรวมเป็น ๑๒ คือ สัจญาณ รู้ว่าทุกข์ กิจ ญาณ รู้ว่าจะต้องกำหนด กตญาณ รู้ว่ากำหนดเสร็จแล้ว แลรู้ว่าทุกข์ สมุทัยจะต้องละ แลได้ละเสร็จแล้ว แลรู้ว่าทุกขนิโรธจะต้องทำให้แจ้ง แลได้ทำให้แจ้งเสร็จแล้ว แลรู้ว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา จะต้องเจริญ แลได้เจริญเสร็จแล้ว นี้แผละเรียกว่ากิจในอริยสัจทั้ง ๔.
- ก. ถามว่า ทุกข์นั้นได้แก่สิ่งอะไร?
- ข. ตอบว่า ชั้นธ ๕ อายุตนะ ๖ ธาตุ ๖ นามรูปเหล่านี้ เป็นประเภททุกข์สัจ.
- ก. ถามว่า ทุกข์มีหลายอย่างนั้นจะกำหนดอย่างไรถูก ?
- ข. ตอบว่า กำหนดอย่างเดียวกก็ได้ จะเป็นชั้นธ ๕ หรือ

อายุตนะ ๖ หรือธาตุ ๖ นามรูปอย่างไรใด อย่างหนึ่งก็ได้ ไม่ใช่ว่าจะต้องกำหนดที่ละหลายอย่าง แต่ว่าผู้ปฏิบัติ ควรจะรู้ได้ เพราะธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เป็นอารมณ์ของ วิปัสสนา.

- ก. ถามว่า การที่จะเห็นอริยสัจก็ต้องทำวิปัสสนาด้วย หรือ?
- ข. ตอบว่า ไม่เจริญวิปัสสนา ปัญญาจะเกิดอย่างไรได้ เมื่อปัญญาไม่มีจะเห็นอริยสัจทั้ง ๔ อย่างไม่ได้ แต่ที่เจริญวิปัสสนากันอยู่ ผู้ที่อินทรีย์อ่อน ยังไม่เห็นอริยสัจทั้ง ๔ เลย.
- ก. ถามว่า ชั้นธ ๕ ใครๆ ก็รู้ ทำไมจึงกำหนดทุกข์ไม่ถูก?
- ข. ตอบว่า **รู้แต่ชื่อ ไม่รู้อาการชั้นธตามความเป็นจริง** เพราะฉะนั้นชั้นธ ๕ เกิดขึ้นก็ไม่รู้ว่าเกิด ชั้นธ ๕ ดับไปก็ไม่รู้ว่าดับ แลชั้นธมีอาการสิ้นไปเสื่อมไปตามความเป็นจริงอย่างไร ก็ไม่ทราบทั้งนั้น จึงเป็นผู้หลงประกอบด้วย วิปลาส คือไม่เที่ยง ก็เห็นว่าเที่ยง เป็นทุกข์ก็เห็นว่าเป็นสุข เป็นอนัตตาก็เห็นว่าเป็นอัตตาดัตตวน เป็นอสุภไม่งามก็เห็นว่าเป็นสุภะงาม เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนสาวก ที่มาแล้ว ในมหาสติปัฏฐานสูตร ให้รู้จักชั้นธ ๕ แลอายุตนะ ๖ ตามความเป็นจริง จะได้กำหนดถูก.
- ก. ถามว่า ชั้นธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นมีลักษณะอย่างไร เมื่อเวลาเกิดขึ้นแลดับไป จะได้อย่างไร?

- ข. *ตอบว่า* รูปคือธาตุดิน ๑๙ น้ำ ๑๒ ลม ๖ ไฟ ๔ ชื่อว่ามหาภูตรูป เป็นรูปใหญ่แลอุปาทายรูป ๒๔ เป็นรูปที่ละเอียด ซึ่งอาศัยอยู่ในมหาภูตรูป ๔ เหล่านี้ชื่อว่ารูป แต่จะแจ้งให้ละเอียดก็มากมาย เมื่ออยากทราบให้ละเอียดก็จงไปดูเอาในแบบเถิด.
- ก. *ถามว่า* ก็เวทนานั้นได้แก่สิ่งอะไร?
- ข. *ตอบว่า* ความเสวยอารมณ์ ซึ่งเกิดประจำอยู่ในรูปนี้แหละ คือบางครั้งก็เสวยอารมณ์เป็นสุข บางคราวก็เสวยอารมณ์เป็นทุกข์ บางคราวก็ไม่ทุกข์ไม่สุข นี่แหละเรียกว่าเวทนา ๓ ถ้าเต็มไสมนัสโทมนัส ก็เป็นเวทนา ๕.
- ก. *ถามว่า* ไสมนัสโทมนัสเวทนา ดูเป็นชื่อของกิเลส ทำไมจึงเป็นขันธ ?
- ข. *ตอบว่า* เวทนามี ๒ อย่าง คือกายิกะเวทนาๆ ซึ่งเกิดทางกาย ๑ เจตสิกเวทนาๆ ซึ่งเกิดทางใจ ๑ สุขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นสุข ทุกขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นทุกข์ ๒ อย่างนี้เกิดทางกาย ไสมนัสโทมนัส อทุกขมสุขเวทนา ๓ อย่างนี้เกิดทางใจไม่ใช่กิเลส คือ เช่นกับบางครั้งอยู่ดีๆ ก็มีความสบายใจ โดยไม่ได้อาศัยความรักความชอบก็มี หรือบางครั้งไม่อาศัยโทษหรือปฏิฆะไม่สบายใจขึ้นเอง เช่นคนเป็นโรคหัวใจหรือโรคเส้นประสาทก็มี อย่างนี้เป็นขันธแท้ ต้องกำหนดรู้ว่าเป็น

- ทุกข์ เมื่อเวทนาอย่างใด อย่างหนึ่งปรากฏขึ้น นั้นแหละเป็นความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เมื่อเวทนาเหล่านั้นดับหายไป เป็นความดับไปแห่งเวทนา นี่แหละเป็นขันธแท้ เป็นประเภททุกข์สัง.
- ก. *ถามว่า* เวทนานั้นอาศัยอะไรจึงเกิดขึ้น?
- ข. *ตอบว่า* อาศัยอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ กระทบกันเข้า ชื่อว่าผัสสะ เป็นที่เกิดแห่งเวทนา
- ก. *ถามว่า* อายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ เวทนาที่เกิดแต่ผัสสะ ๖ ก็ไม่ใช่กิเลส เป็นประเภททุกข์ทั้งนั้นไม่ใช่หรือ ?
- ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว
- ก. *ถามว่า* แต่ทำไมคนเราเมื่อเวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรสหรือถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้รับอารมณ์ด้วยใจ ก็ยอมได้เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ใช่หรือ ก็อายตนะแลผัสสะ เวทนามิใช่กิเลส แต่ทำไมคนเราจึงเกิดกิเลส และความอยากขึ้นได้เล่า ?
- ข. *ตอบว่า* เพราะไม่รู้ว่าเป็นขันธแลอายตนะ แลผัสสะ เวทนาสำคัญว่าเป็นผู้เป็นคนเป็นจริงเป็นจัง จึงได้เกิดกิเลสและความอยาก เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงไว้ในจักกະสูตรว่า บุคคลเมื่อสุขเวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยใจให้ราคนุสัยตามนอน ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็

ข. *ตอบว่า* ปิติแลสุขนั้นเกิดขึ้นเพราะความสงบ อาศัยความเพียรของผู้ปฏิบัติ ในคริमानทสูตร อานาปานสติหมวดที่ ๕ กับที่ ๖ ท่านสงเคราะห์ไว้ในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะฉะนั้น ปิติแลสุขจึงจัดเป็นเวทนาภายในได้.

ก. *ถามว่า* ที่เรียกว่านิรามิสเวทนา เสวยเวทนาไม่มีอามิส คือไม่เจือกามคุณ เห็นจะเป็นเวทนาที่เกิดขึ้นจากจิตที่สงบนี้เอง แต่ถ้าเช่นนั้นความยินดีใน รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ ที่เรียกว่ากามคุณ ๕ เวทนาที่เกิดคราวนั้น ก็เป็นอามิสเวทนา ถูกไหม?

ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว.

ก. *ถามว่า* ส่วนเวทนาข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้วแต่ส่วนสัญญาขันธ์ ความจำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโผฏฐัพพะ จำัมมารมณ ๖ อย่างนี้ มีลักษณะอย่างไร เมื่อรูปสัญญาความจำรูปเกิดขึ้นนั้น มีอาการเช่นไร แลเวลาที่ความจำรูปดับไป มีอาการเช่นไร ข้าพเจ้าอยากทราบเพื่อจะได้กำหนดดู?

ข. *ตอบว่า* คือเราได้เห็นรูปคนหรือรูปของอย่างไร อย่างหนึ่งแล้วมานึกขึ้น รูปคนหรือรูปของเหล่านั้นก็มาปรากฏขึ้นในใจ เหมือนอย่างได้เห็นจริงๆ นี้เรียกว่าความจำรูป.

ก. *ถามว่า* ยังไม่เข้าใจดี ขอให้ชี้ตัวอย่างให้ชาวอีกสักหน่อย ?

ข. *ตอบว่า* เช่นกับเมื่อเช้านี้ เราได้พบคนที่รู้จักกันหรือได้พูดกัน ครั้นคนนั้นไปจากเราแล้ว เมื่อเรานึกถึงคนนั้น รูปร่างคนนั้นก็ปรากฏชัดเจนเหมือนเวลาที่พบกัน หรือได้เห็นของสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ เมื่อเวลานึกขึ้นก็เห็นสิ่งนั้นชัดเจนเหมือนอย่างเวลาที่เห็นรวมเป็น ๒ อย่าง คือ อุปาทินนกรูปรูปที่มีวิญญาน เช่น รูปคนหรือรูปสัตว์ อุปาทินนกรูปรูปที่ไม่มีวิญญานครอง ได้แก่สิ่งของต่างๆ หรือต้นไม้ดิน หิน กรวด.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นคนเป็นก็เป็นรูปที่มีวิญญาน คนตายก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาน อย่างนั้นหรือ?

ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว น่าสลดใจ ซาทีเดียวเป็นได้ ๒ อย่าง.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นสัญญาก็เป็นเรื่องของอดีตทั้งนั้น ไม่ใช่ปัจจุบัน?

ข. *ตอบว่า* อารมณนั้นเป็นอดีต แต่เมื่อความจำปรากฏขึ้นในใจ เป็นสัญญาปัจจุบันนี้แหละ เรียกว่าสัญญาขันธ์.

ก. *ถามว่า* ถ้าไม่รู้จักสัญญา เวลาที่ความจำรูปคนมาปรากฏขึ้นในใจ ก็ไม่รู้ว่าสัญญาของตัวเอง สำคัญว่าเป็นคนจริงๆ หรือความจำรูปที่ไม่มีวิญญานมาปรากฏขึ้นในใจ ก็ไม่รู้ว่าสัญญาสำคัญว่าเป็นสิ่งเป็นของจริงๆ เมื่อเป็นเช่นนี้จะมีโทษอย่างไรบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ ?

ข. ตอบว่า มีโทษมาก เช่นนึกถึงคนที่รัก รูปร่างของคน ที่รักก็มาปรากฏกับใจ กามวิตกที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะงอกงาม หรือนึกถึงคนที่โกรธกัน รูปร่างของคน ที่โกรธกันนั้นก็มาปรากฏชัดเจนเหมือนได้เห็นจริงๆ พยาบาทวิตกที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะงอกงาม หรือนึกถึงสิ่งของที่สวยๆ งามๆ รูปร่างสิ่งของ เหล่านั้นก็มาปรากฏในใจ เกิดความชอบใจบ้าง แหละออยากได้บ้าง เพราะไม่รู้ว่าศัญญาชั้นธของตัวเองสำคัญว่าสิ่งทั้งปวงเป็นจริงเป็นจังไปหมด ที่แท้ก็เหลวทั้งนั้น.

ก. **ถามว่า** ก็ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา มีลักษณะอย่างไร?

ข. ตอบว่า เมื่อความจํารูปอย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งความจํารูป เมื่อความจํารูป เหล่านั้น ดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งความจํารูป.

ก. **ถามว่า** ความจําเสียงนั้น มีลักษณะอย่างไร ?

ข. ตอบว่า เช่นเวลาเราฟังเทศน์ เมื่อพระเทศน์จบแล้ว เรานึกขึ้นจําได้ว่าท่านแสดงว่าอย่างนั้นๆ หรือมีคนมาพูดเล่าเรื่องอะไรๆ ให้เราฟัง เมื่อเขาพูดเสร็จแล้ว เรานึกขึ้นจําถ้อยคำนั้นได้ นี่เป็นลักษณะของความจําเสียง เมื่อความจําเสียงปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งความ

จําเสียง เมื่อความจําเสียงเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไป แห่งสัททสัญญา.

ก. **ถามว่า** คັນธสัญญา ความจํากลิ่น มีลักษณะอย่างไร?

ข. ตอบว่า เช่นกับเราเคยได้กลิ่นหอมดอกไม้หรือน้ำอบหรือกลิ่นเหม็นอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ เมื่อนึกขึ้นก็จํากลิ่นหอมกลิ่นเหม็นเหล่านั้นได้ นี่เป็นความเกิดขึ้นของความจํากลิ่น เมื่อความจํากลิ่นเหล่านั้นหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งคันธสัญญา.

ก. **ถามว่า** รสสัญญา ความจํารส นั้น มีลักษณะอย่างไร?

ข. ตอบว่า ความจํารส นั้น เมื่อเรารับประทานอาหารมีรสเปรี้ยว หวาน จืด เค็ม หรือขม เป็นต้น เมื่อรับประทานเสร็จแล้ว นึกขึ้นก็จํารสเหล่านั้นได้อย่างนี้เรียกว่า ความจํารส เมื่อความจํารสปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งรสสัญญา เมื่อความจํารสเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งรสสัญญา.

ก. **ถามว่า** โณภูัพพสัญญานั้นมีลักษณะอย่างไร ?

ข. ตอบว่า ความจําเครื่องกระทบทางกาย เช่นเราเดินไปเหยียบหนาม ถูกหนามยอก หรือถูกต้องเย็นร้อนอ่อนแข็งอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อนึกขึ้นจําความถูกต้องกระทบทางกายเหล่านั้น ได้ชื่อว่าโณภูัพพสัญญา.

ก. *ถามว่า* เช่นเมื่อกลางวันเราเดินทางไปถูกแดดร้อนจัด ครั้นกลับมาถึงบ้าน นึกถึงที่ไปถูกแดดมานั้น ก็จัดได้ว่าวันนั้น เราไปถูกแดดร้อนอย่างนี้เป็นโง่ฐัพพัตถุญา ถูกไหม ?

ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว สิ่งใดสิ่งหนึ่งมากระทบถูกต้องทางกาย เมื่อเรานึกคิดถึงอารมณ์เหล่านั้นจำได้ เป็นโง่ฐัพพัตถุญาทั้งนั้น เมื่อความจำโง่ฐัพพัตถุญาเกิดขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งโง่ฐัพพัตถุญา เมื่อความจำเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งโง่ฐัพพัตถุญา.

ก. *ถามว่า* ธรรมัตถุญญามีลักษณะอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* ธรรมัตถุญญา ความจำธรรมัตถุญญานั้นละเอียดยิ่งกว่าสัตถุญา ๕ ที่ได้อธิบายมาแล้ว.

ก. *ถามว่า* ธรรมัตถุญญานั้นได้แก่สิ่งอะไร?

ข. *ตอบว่า* เวทนาขันธ สัตถุญาขันธ สังขารขันธ ๓ อย่างนี้ชื่อว่าธรรมัตถุญญา เช่นเราได้เสวยเวทนาที่เป็นสุขหรือที่เป็นทุกข์ไว้ แลเวทนาเหล่านั้นดับไปแล้ว นึกขึ้นจำได้อย่างนี้ชื่อว่าความจำเวทนา หรือเราเคยท่องปณอะไรๆ จะจำได้มากก็ตามหรือจำได้น้อยก็ตาม เมื่อความจำเหล่านั้นดับไป พอนึกขึ้นถึงความจำเก่าก็มาเป็นสัตถุญาปัจจุบันขึ้นอย่างนี้เรียกว่าความจำสัตถุญา หรือเราคิดนึกเรื่องอะไรๆ

ขึ้นเองด้วยใจ เมื่อความคิดเหล่านั้นดับไป พอเรานึกเรื่องอะไรๆ ขึ้นเองด้วยใจ ก็จำเรื่องนั้นได้ นี้เรียกว่า ความจำสังขารขันธ ความจำเรื่องราวของเวทนา สัตถุญา สังขารเหล่านี้แหละชื่อว่า ธรรมัตถุญญา ความจำธรรมัตถุญญา เมื่อความจำธรรมัตถุญญาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งธรรมัตถุญญา เมื่อความจำธรรมัตถุญญาเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งธรรมัตถุญญา.

ก. *ถามว่า* แหมช่างซับซ้อนกันจริง ๆ จะสังเกตอย่างไรถูก?

ข. *ตอบว่า* ถ้ายังไม่รู้จักอาการขันธ ก็สังเกตไม่ถูก ถ้ารู้จักแล้วก็สังเกตได้ง่าย เหมือนคนที่รู้จักตัวแล รู้จักชื่อกัน ถึงจะพบหรือเห็นกันมากๆ คนก็รู้จักได้ทุกๆ คน ถ้าคนที่ไม่เคยรู้จักตัวหรือรู้จักชื่อกันมาแต่คนเดียวก็ไม่รู้จักว่า ผู้นั้นคือใคร สมด้วยพระพุทธรักษา ในคุหุฏฐกสูตรหน้า ๓๙๕ ที่ว่า สญญํ ปริญญา วิตเรยย โฉมํ สาธุชนมากำหนดรอบรู้สัตถุญาแล้วจะพึงข้ามโอฆะได้.

ก. *ถามว่า* สังขารขันธคืออะไร?

ข. *ตอบว่า* สังขารขันธคือความคิดความนึก.

ก. *ถามว่า* สังขารขันธเป็นทุกข์หรือเป็นสมุทัย?

ข. *ตอบว่า* เป็นทุกข์ล้วน ไม่ใช่สมุทัย.

ก. *ถามว่า* ก็สังขารขันธตามแบบอภิธรรมสังคหะ ท่าน

แจกไว้ว่า มีบาปกรรม ๑๔ โสภณเจตสิก ๒๕ อัญญาสมนา ๑๓ รวมเป็นเจตสิก ๕๒ ดวงนั้น คู่มื่ทั้งบุญทั้งบาป และไม่ใช่บุญไม่ใช่บาปปนกันทำไมจึงเป็นทุกขสัจจอย่างเดียวนักข้าพเจ้ายังฉงนนัก?

ข. ตอบว่า อัญญาสมนา ๑๓ ยกเวทนาสัญญาออกเสีย ๒ ชั้นห์ เหลืออยู่ ๑๑ นี้แหละเป็นสังขารชั้นห์แท้ จะต้องกำหนดรู้ว่า เป็นทุกข ส่นบาปกรรม ๑๔ นั้น เป็นสมุทัยอาศัยสังขารชั้นห์เกิดขึ้น เป็นส่วนปหัตถ์พหกรรม จะต้องละ ส่วนโสภณเจตสิก ๒๕ นั้นเป็นภาเวตพหกรรมจะต้องเจริญ เพราะฉะนั้นบาปกรรม ๑๔ กับโสภณเจตสิก ๒๕ ไม่ใช่สังขารแท้ เป็นแต่อาศัยสังขารชั้นห์เกิดขึ้น จึงมีหน้าที่จะต้องละแลต้องเจริญ **ความคิดความนึกอะไรๆ ที่มาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งสังขารชั้นห์ ความคิดความนึกเหล่านั้นดับหายไปจากใจ ก็เป็นความดับไปแห่งสังขารชั้นห์.**

ก. **ถามว่า** วิญญาณชั้นห์ที่รู้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ๖ อย่างนี้ มีลักษณะอย่างไร และเวลาเกิดขึ้นแลดับไปมีอาการอย่างไร?

ข. ตอบว่า คือ ตา ๑ รูป ๑ กระทบกันเข้า เกิดความรู้ทางตา เช่นกับเราได้เห็นคนหรือสิ่งของอะไรๆ ก็รู้ได้คนนั้นคนนี้ หรือสิ่งนั้นสิ่งนี้ ชื่อว่าจักขุวิญญาณ เมื่อรูปมา

ปรากฏกับตา เกิดความรู้ทางตาเป็นความเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณ เมื่อความรู้ทางตาดับหายไป เป็นความดับไปแห่งจักขุวิญญาณ หรือความรู้ทางหู รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้โผฏฐัพพะทางกายมาปรากฏขึ้น ก็เป็นความเกิดขึ้นแห่งโสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ เมื่อความรู้ ทางหู จมูก ลิ้น กาย หายไป ก็เป็นความดับไปแห่งโสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ เมื่อใจกับธัมมารมณณ์มากระทบกันเข้าเกิดความรู้ทางใจเรียกว่า มโนวิญญาณ.

ก. **ถามว่า** ใจนั้นได้แก่สิ่งอะไร?

ข. ตอบว่า ใจนั้นเป็นเครื่องรับธัมมารมณณ์ให้เกิดความรู้ทางใจ เหมือนอย่างตาเป็นเครื่องรับรูปให้เกิดความรู้ทางตา.

ก. **ถามว่า** รู้เวทนา รู้สัญญา รู้สังขารนั้น รู้อย่างไร ?

ข. ตอบว่า รู้เวทนานั้น เช่นสุขเวทนาเป็นปัจจุบันเกิดขึ้นก็รู้ว่าเป็นสุข หรือทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็รู้ว่าเป็นทุกข์ อย่างนี้แลรู้เวทนา หรือสัญญาใดมาปรากฏขึ้นในใจ จะเป็นความจำรูปหรือความจำเสียงก็ดี ก็รู้สัญญานั้น อย่างนี้เรียกว่ารู้สัญญาหรือความคิดเรื่องอะไรๆ ขึ้น ก็รู้ไปในเรื่องนั้นอย่างนี้ รู้สังขาร ความรู้เวทนา สัญญา สังขาร ๓ อย่างนี้ ต้องรู้ทางใจ เรียกว่า มโนวิญญาณ.

- ก. *ถามว่า* มโนวิญญาณ ความรู้ทางใจก็เหมือนกันกับ ธรรมสัญญา ความจำธัมมารมณ์อย่างนั้นหรือ เพราะ นี้ก็รู้ว่าเวทนา สัญญา สังขาร นั่นก็จำเวทนา สัญญา สังขาร ?
- ข. *ตอบว่า* ต่างกันเพราะสัญญานั้นจำอารมณ์ที่ล่วงแล้ว แต่ตัวสัญญาเอง เป็นสัญญา ปัจจุบัน ส่วนมโนวิญญาณ นั้นรู้เวทนา สัญญา สังขารที่เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เมื่อความรู้เวทนา สัญญา สังขาร มาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งมโนวิญญาณ เมื่อความรู้ เวทนา สัญญา สังขาร ดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งมโนวิญญาณ.
- ก. *ถามว่า* เช่นผงเข้าตา รู้ว่าเคืองตา เป็นรู้ทางตาใช่ ไหม?
- ข. *ตอบว่า* ไม่ใช่ เพราะรู้ทางตานั้น หมายถึงรูปที่มากระทบกัน ตาเกิดความรู้อขึ้น ส่วนผงเข้าตานั้นเป็นกาย สัมผัส ต้องเรียกว่ารู้โณภูฐัพพะ เพราะตานั้นเป็นกาย ผง นั้นเป็น โณภูฐัพพะ เกิดความรู้อขึ้น ชื่อว่ารู้ทางกาย ถ้าผง เข้าตาคนอื่น เขาวานเราไปดู เมื่อเราได้เห็นผงเกิดความรู้อขึ้น ชื่อว่ารู้ทางตา.
- ก. *ถามว่า* สาธุ ข้าพเจ้าเข้าใจได้ความในเรื่องนี้ชัดเจน ดีแล้ว แต่ขั้นที่ ๕ นั้นยังไม่ได้ความว่าจะเกิดขึ้นที่ละอย่าง สองอย่าง หรือว่าต้องเกิดพร้อมกันทั้ง ๕ ขั้น

- ข. *ตอบว่า* ต้องเกิดพร้อมกันทั้ง ๕ ขั้น
- ก. *ถามว่า* ขั้นที่ ๕ ที่เกิดพร้อมกันนั้น มีลักษณะอย่างไร? และความดับไปมีอาการอย่างไร? ขอให้ชี้ตัวอย่างให้ชาว สักหน่อย
- ข. *ตอบว่า* เช่น เวลาเรานึกถึงรูปคนหรือรูปสิ่งของอย่าง ใดอย่างหนึ่ง อาการที่นึกขึ้นนั้นเป็นลักษณะของสังขาร ขั้นที่ ๕ รูปร่างหรือสิ่งของเหล่านั้นมาปรากฏขึ้นในใจ นี่เป็น ลักษณะของมโนวิญญาณ สุขหรือทุกข์หรืออุเบกขาที่เกิดขึ้นในคราวนั้น นี่เป็นลักษณะของเวทนา มหาภูตรูป หรือ อุปาทายรูปที่ปรากฏอยู่นั้น เป็นลักษณะของรูป อย่างนี้ เรียกว่าความเกิดขึ้นแห่งขั้นที่ ๕ พร้อมกันทั้ง ๕ เมื่ออาการ ๕ อย่างเหล่านั้นดับไปเป็นความดับไปแห่งขั้นที่ ๕.
- ก. *ถามว่า* ส่วนนามทั้ง ๔ เกิดขึ้นและดับไปพอจะเห็น ด้วย แต่ที่ว่ารูปดับไปนั้นยังไม่เข้าใจ ?
- ข. *ตอบว่า* ส่วนรูปนั้นมีความแปรปรวนอยู่เสมอ เช่นของ เก่าเสื่อมไป ของใหม่เกิดแทนแต่ที่ว่าไม่เห็นเอง เพราะรูป สันตติ รูปที่ติดต่อน้องกันบังเสีย จึงแลไม่เห็น แต่ก็ลอง นึกดูถึงรูปตั้งแต่เกิดมาจนถึงวันนี้ เปลี่ยนไปแล้วสักเท่าไร ถ้ารูปไม่ดับก็คงไม่มีเวลาแก่ แลเวลาตาย.
- ก. *ถามว่า* ถ้าเราจะสังเกตขั้นที่ ๕ ว่า เวลาเกิดขึ้นแลดับ ไปนั้น จะสังเกตอย่างไรจึงจะเห็นได้ แลที่ว่าขั้นที่ดับไป

เสื่อมไปนั้นมันมีลักษณะอย่างไร เพราะว่าเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปแล้วก็เกิดขึ้นได้อีก ดูเป็นของคงที่ไม่เห็นมีความเสื่อม?

- ข. *ตอบว่า* พุดกับคนที่ไม่เคยเห็นความจริงนั้น ช่างน่าขันเสียเหลือเกิน **วิธีสังเกตขั้น ๕** นั้น ก็ต้องศึกษาให้รู้จักอาการขั้นตามความเป็นจริง แล้วก็มีสติสงบความคิดอื่นเสียหมดแล้ว จนเป็นอารมณ์อันเดียวที่เรียกว่าสมาธิ ในเวลานั้นความคิดอะไรๆ ไม่มีแล้ว ส่วนรูปนั้นหมายลมหายใจ ส่วนเวทนามก็มีแต่ปีติหรือสุข ส่วนสัญญาก็เป็นธรรม สัญญาอย่างเดียว ส่วนสังขารเวลานั้นเป็นสติกับสมาธิ หรือวิตกวิจารณ์อยู่ ส่วนวิญญาณก็เป็นแต่ความรู้สึกอยู่ในเรื่องที่สงบนั้น ในเวลานั้นขั้น ๕ เข้าไปรวมอยู่เป็นอารมณ์เดียว ในเวลานั้นต้องสังเกตอารมณ์ปัจจุบัน ที่ปรากฏอยู่เป็นความเกิดขึ้นแห่งขั้น พออารมณ์ปัจจุบันนั้นดับไป เป็นความดับไปแห่งนามขั้น ส่วนรูปนั้นเช่นลมหายใจออกมาแล้วพอหายใจกลับเข้าไป ลมหายใจออกนั้นก็ดับไปแล้ว ครั้นกลับมาหายใจออกอีก ลมหายใจเข้าก็ดับไปแล้ว นี่แหละเป็นความดับไปแห่งขั้นทั้ง ๕ แล้วปรากฏขึ้นมาอีก ก็เป็นความเกิดขึ้นทุกๆ อารมณ์ แลขั้น ๕ ที่เกิดขึ้นดับไป ไม่ใช่ดับไปเปล่าๆ รูป ชีวิตินทรีย์ ความเป็นอยู่ของรูปขั้น อรูปชีวิตินทรีย์ ความเป็นอยู่ของนามขั้นทั้ง ๔ เมื่ออารมณ์ดับไปครั้งหนึ่ง ชีวิตแลอายุของขั้นทั้ง ๕ ก็สิ้นไปหมดไปทุกๆ อารมณ์.

- ก. *ถามว่า* วิธีสังเกตอาการขั้นที่สิ้นไปเสื่อมไปนั้น หมายเอาหรือคิดเอา?
- ข. *ตอบว่า* หมายเอาก็เป็นสัญญา คิดเอาก็เป็นเจตนา เพราะฉะนั้นไม่ใช่หมายไม่ใช่คิด **ต้องเข้าไปเห็นความจริงที่ปรากฏเฉพาะหน้า จึงจะเป็นปัญญาได้.**
- ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นจะดูความสิ้นไปเสื่อมไปของขั้นทั้ง ๕ มิต้องตั้งพิธีทำให้เป็นสมาธิทุกราวไปหรือ?
- ข. *ตอบว่า* ถ้ายังไม่เคยเห็นความจริง ก็ต้องตั้งพิธีเช่นนี้รำไป ถ้าเคยเห็นความจริงเสียแล้ว ก็ไม่ต้องตั้งพิธีทำให้เป็นสมาธิทุกราวก็ได้ แต่พอมีสติขึ้น ความจริงก็ปรากฏ เพราะเคยเห็นแล้วรู้จักความจริงเสียแล้ว เมื่อมีสติรู้ตัวขึ้นมาเวลาใด ก็เป็นสมถวิปัสสนากำกับกันไปทุกราว.
- ก. *ถามว่า* ที่ว่าชีวิตแลอายุของขั้นสิ้นไปเสื่อมไปนั้น คือสิ้นไปเสื่อมไปอย่างไร?
- ข. *ตอบว่า* เช่นเราจะมีลมหายใจอยู่ได้สัก ๑๐๐ หน ก็จะตาย ถ้าหายใจเสียหนหนึ่งแล้ว ก็คงเหลืออีก ๙๙ หน หรือเราจะคิดจะนึกอะไรได้สัก ๑๐๐ หน เมื่อคิดนึกเสียหนหนึ่งแล้ว ก็คงเหลือ ๙๙ หน ถ้าเป็นคนอายุยืน ก็หายใจอยู่ได้มากหน หรือคิดนึกอะไรๆ อยู่ได้มากหน ถ้าเป็นคนอายุสั้น ก็มีลมหายใจและคิดนึกอะไรๆ อยู่ได้น้อยหน ที่สุดก็หมดลงวันหนึ่ง เพราะจะต้องตายเป็นธรรมดา.

- ก. *ถามว่า* ถ้าเราจะหมายจะคิดอยู่ในเรื่องความจริงของขันธุ์ อย่างนี้จะเป็นปัญหาไหม ?
- ข. *ตอบว่า* ถ้าคิดเอาหมายเอา ก็เป็นสมณะ ที่เรียกว่า มรณัสสติ เพราะปัญญานั้น ไม่ใช่เรื่องหมายหรือเรื่องคิด เป็นเรื่องของความเห็นอารมณ์ปัจจุบันที่ปรากฏ เฉพาะหน้าราวกับตาเห็นรูปจึงจะเป็นปัญญา.
- ก. *ถามว่า* เมื่อจิตสงบแล้ว ก็คอยสังเกตดูอาการขันธุ์ ที่เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เพื่อให้ให้เห็นความจริง นั่นเป็นเจตนาใช่ไหม?
- ข. *ตอบว่า* เวลานั้นเป็นเจตนาจริงอยู่ แต่ความจริงก็ยัง ไม่ปรากฏ เวลาที่ความจริงปรากฏขึ้นนั้นพ้นเจตนาทีเดียว ไม่มีเจตนาเลย เป็นความเห็นที่เกิดขึ้นเป็นพิเศษ ต่อจากจิตที่สงบแล้ว.
- ก. *ถามว่า* จิตคู่กับเจตสิก ใจคู่กับธัมมารมณ์ มโนธาตุคู่กับธรรมธาตุ ๓ คู่นี้เหมือนกันหรือ ต่างกัน?
- ข. *ตอบว่า* เหมือนกัน เพราะว่าจิต กับมโนธาตุกับใจนั้น อย่างเดียวกัน ส่วนใจนั้นเป็นภาษาไทย ภาษาบาลี ท่านเรียกว่ามโน เจตสิกนั้นก็ให้แก่เวทนา สัญญา สังขาร ธัมมารมณ์นั้นก็ คือ เวทนา สัญญา สังขาร ธรรมธาตุนั้นก็คือ เวทนา สัญญา สังขาร.
- ก. *ถามว่า* ใจนั้นทำไมจึงไม่ใคร่ปรากฏ เวลาที่สังเกตดูก็

- เห็นแต่เหล่าธัมมารมณ์ คือเวทนาบ้าง สัญญาบ้าง สังขารบ้าง มโนวิญญาณความรู้ทางใจ เพราะเหตุไร ใจจึงไม่ปรากฏเหมือนเหล่าธัมมารมณ์ กับมโนวิญญาณ?
- ข. *ตอบว่า* ใจนั้นเป็นของละเอียด เห็นได้ยาก พอพวกเจตสิกธรรมที่เป็นเหล่าธัมมารมณ์มากระทบเข้าก็เกิดมโนวิญญาณ ถูกผสมเป็นมโนสัมผัสเสียทีเดียว จึงแลไม่เห็นมโนธาตุได้.
- ก. *ถามว่า* อุเบกขาในจิตตถณาน เป็นอุทกขมสุขเวทนา ใช่หรือไม่?
- ข. *ตอบว่า* ไม่ใช่ อุทกขมสุขเวทนา นั้นเป็นเจตสิกธรรม ส่วนอุเบกขาในจิตตถณานั้นเป็นจิต.
- ก. *ถามว่า* สังโยชน์ ๑๐ นั้น คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจจา สीलพัตตปราคาส กามราคะ พยาบาท รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา ที่แบ่งเป็น สังโยชน์เบื้องต้น ๕ เบื้องบน ๕ นั้น ก็ส่วนสักกายทิฐิที่ท่านแจกไว้ ตามแบบขันธุ์ละ ๔ รวม ๕ ขันธุ์ เป็น ๒๐ ที่ว่าย่อมเห็นรูป โดยความเป็นตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนว่ามีรูปบ้าง ย่อมเห็นรูป ในตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนในรูปบ้าง ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนว่ามี เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ย่อมเห็น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในตัวตนบ้าง

ย่อมเห็นตัวตนในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ถ้าฟังดูท่านที่ละสักกายทิฐิได้แล้ว ดูไม่เป็นตัวเป็นตน แต่ทำไมพระโศตบิณ ก็ละสักกายทิฐิได้แล้ว สังโยชน์ ๗ ยังอยู่อีกถึง ๗ ข้าพเจ้าจงหนัก?

ข. *ตอบว่า* สักกายทิฐิที่ท่านแปลไว้ตามแบบใครๆ ฟังก็ไม่ใคร่เข้าใจ เพราะท่านแต่ก่อน ท่านพูดภาษามคธกัน ท่านเข้าใจได้ความกันดี ส่วนเราเป็นไทย ถึงแปลแล้วก็จะไม่เข้าใจ ของท่าน จึงลงความเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนเสีย ดูออกจะแรงมากไป ควรจะนึกถึง พระโกณฑัญญะ ในรัมมจักร ท่านได้เป็นโศตบิณก่อนคนอื่น ท่านได้ความเห็นว่ายกิณฺณิ สมุทยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นล้วนมีความดับเป็นธรรมดา แลพระสารีบุตรพบพระอัสสชิ ได้ฟังอริยสัจย่อว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุ ตถาคโต เตสญฺจ โย นิโรโธ จ เหวอวาที มหาสมฺโณ
ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุของธรรมเหล่านั้น และความดับของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติกล่าวอย่างนี้ ท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ละสักกายทิฐิได้.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นท่านก็เห็นความจริงของปัจจุขันธ์

ถ่ายความเห็นผิด คือทิวฐิวิปลาสเสียได้ ส่วนสี่ลัพท์กับวิจิกจฉนา ๒ อย่างนั้น ทำไมจึงหมดไปด้วย?

ข. *ตอบว่า* สักกายทิฐินั้น เป็นเรื่องของความเห็นผิดถึงสี่ลัพท์ก็เกี่ยวกับความเห็นที่ผิดดีลัพท์ต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกจะให้ดีให้ชั่วได้ วิจิกจฉนนั้น เมื่อผู้ที่ยังไม่เคยเห็นความจริง ก็ต้องสงสัยเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นท่านที่ได้ดวงตาเห็นธรรมคือเห็นความจริงของสังขารทั้งปวง ส่วนสี่ลัพท์นั้น เพราะความเห็นของท่านตรงแล้วจึงเป็นอจลลัพท์ ไม่เห็นไปว่าสิ่งอื่นนอกจากกรรมที่เป็นกุศลแลอกุศล จะให้ดีให้ชั่วได้ จึงเป็นอันละสี่ลัพท์ต่ออยู่เอง เพราะสังโยชน์ ๓ เป็นกิเลสประเภทเดียวกัน.

ก. *ถามว่า* ถ้าตอบสังโยชน์ ๓ อย่างนี้แล้ว มีขัดกันกับสักกายทิฐิตามแบบที่ว่า ไม่เป็นตัวเป็นตนหรือ?

ข. *ตอบว่า* คำที่ว่าไม่เป็นตัวเป็นตนนั้น เป็นเรื่องที่เขาเข้าใจเองต่างหาก เช่น กับพระโกณฑัญญะ เมื่อฟังธรรมจักร ท่านก็ละสักกายทิฐิได้แล้ว ทำไมจึงต้องฟังอนัตตลักขณะสูตรอีกเล่า นี้ก็ขอให้เห็นได้ว่าท่านผู้ละสักกายทิฐิได้นั้น คงไม่ใช่เห็นว่าไม่เป็นตัวเป็นตน.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นที่ว่าเห็นอนัตตาก็คือเห็นว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนอย่างนั้นหรือ?

ข. *ตอบว่า* อนัตตานิอนัตตลักขณะสูตรที่พระพุทธเจ้า

ทรงชักพระปัญญาวัคคีย์ มีเนื้อความว่าชั้นร ๕ ไม่เป็นไปในอำนาจ สิ่งที่ไม่เป็นไปในอำนาจบังคับไม่ได้ จึงชื่อว่าเป็นอนัตตา ถ้าชั้นร ๕ เป็นอนัตตาแล้วก็คงจะบังคับได้ เพราะฉะนั้นเราจึงควรเอาความว่า ชั้นร ๕ ที่ไม่อยู่ในอำนาจ จึงเป็นอนัตตา เพราะเหตุที่บังคับไม่ได้ ถ้าชั้นร ๕ เป็นอนัตตา ตัวตนก็คงจะบังคับได้.

- ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นเห็นอย่างไรเล่าจึงเป็นสักกายทิฐิ?
- ข. *ตอบว่า* ตามความเห็นของข้าพเจ้าว่า ไม่รู้จักชั้นร ๕ ตามความเป็นจริง เห็นปัญจชั้นรว่าเป็นตนและเที่ยงสุข ป็นตัวตนแก่นสาร และเลยเห็นไปว่าเป็นสภาวะความงามด้วย ที่เรียกว่าทิฐิวิปลาส นี่แหละเป็นสักกายทิฐิ เพราะฉะนั้นจึงเป็นคู่ปรับกับ ยงกิณฺจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพพฺพตํ นิโรธธมฺมํ ซึ่งเป็นความเห็นถูก ความเห็นชอบจึงถ่ายความเห็น ผิดเหล่านั้นได้.
- ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้น ท่านที่ละสักกายทิฐิได้แล้ว อนิจจํ ทุกขํ อนตฺตา จะเป็นอริยาศัยได้ไหม ?
- ข. *ตอบว่า* ถ้าฟังดูตามแบบท่านเห็น ยงกิณฺจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพพฺพตํ นิโรธธมฺมํ ชัดเจน อนิจจํ คงเป็นอริยาศัยส่วนทุกขํ กับอนตฺตา ถึงจะเห็นก็ไม่เป็นอริยาศัย เข้าใจว่า ถ้าเห็น ปัญจชั้นร เป็นทุกขํมากเข้า กามราคะพยาบาทก็คงน้อย ถ้าเห็นปัญจชั้นรเป็นอนัตตามากเข้า กามราคะ

พยาบาทก็คงหมด ถ้าเห็นว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ชัดเจน เข้าสังโยชนํเบื้องต้นก็คงหมด นี่เป็นส่วนความเข้าใจ แต่ตามแบบท่านก็ไม่ได้อธิบายไว้.

- ก. *ถามว่า* ที่ว่าพระสัททาคามี ทำกามราคะพยาบาทให้น้อยนั้น ดูมันไม่ชัดเจน เพราะไม่ทราบว่ามันน้อยแค่ไหน ไม่แตกหักเหมือนพระโสดาบัน พระอนาคามีแล พระอรหันต์?
- ข. *ตอบว่า* แตกหักหรือไม่แตกหักก็ใครจะไปรู้ของท่าน เพราะว่าเป็นของเฉพาะตัว.
- ก. *ถามว่า* ถ้าจะสันนิษฐานไปตามแนวพระปริยัติก็จะชี้ตัวอย่างให้เข้าได้บ้างหรือไม่?
- ข. *ตอบว่า* การสันนิษฐานนั้นเป็นของไม่แน่ ไม่เหมือนอย่างได้รู้เองเห็นเอง.
- ก. *ถามว่า* แน่หรือไม่แน่ก็เอาเถิด ข้าพเจ้าอยากฟัง?
- ข. *ตอบว่า* ถ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าว่าท่านที่ได้เป็นโสดาบันเสร็จแล้ว มีอริยาศัยใจคอซึ่งต่างกับปุถุชน ท่านได้ละกามราคะพยาบาทส่วนหยาบถึงกับล่องทุจริต ซึ่งเป็นฝ่ายอธิบายได้ คงเหลือ แต่อย่างกลางอย่างละเอียดอีก ๒ ส่วน ภายหลังท่านเจริญสมถวิปัสสนามากขึ้น ก็ละ กามราคะ ปฏิฆะสังโยชนํ อย่างกลางได้อีกส่วน ๑ ข้าพเจ้าเห็นว่า นี่แหละเป็นมรรคที่ ๒ ต่อมาท่านประพฤติปฏิบัติละเอียด

เข้า ก็ละกามราคะพยาบาทที่เป็นอย่างละเอียดได้ขาด ชื่อว่า พระอนาคามี.

- ก. *ถามว่า* กามราคะพยาบาทอย่างหยาบถึงกับล่วงทุจริต หมายถึงทุจริตอย่างไร ?
- ข. *ตอบว่า* หมายถึงเอาอกุศลกรรมบถ ๑๐ ว่าเป็นทุจริตอย่างหยาบ.
- ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้น พระโสดาบันท่านก็ละอกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้เป็นสมุจเฉทหรือ?
- ข. *ตอบว่า* ตามความเห็นของข้าพเจ้า เห็นว่ากายทุจริต ๓ คือ ปาณา อทินนา กาเมสุมิฉฉาจาร มโนทุจริต ๓ อภิชฌมา พยาบาท มิจฉาทิฏฐินี้ละขาดได้เป็น สมุจเฉท ส่วนวจีกรรมที่ ๔ คือ มุสาวาทก็ละได้ขาด ส่วนวจีกรรมอีก ๓ ตัว คือ ปิสุณาวาจา ฆรสุสาวาจา สัมผัสปลลาป ละได้แต่ส่วนหยาบที่ปุถุชนกล่าวอยู่ แต่ส่วนละเอียดยังละไม่ได้ต้องอาศัยสังวรความระวังไว้.
- ก. *ถามว่า* ที่ต้องสำรวมวจีกรรม ๓ เพราะเหตุอะไรทำไมจึงไม่ขาดอย่างมุสาวาท?
- ข. *ตอบว่า* เป็นด้วยกามราคะกับปฏิฆะสังโยชน์ทั้ง ๒ ยังละไม่ได้.
- ก. *ถามว่า* วจีกรรม ๓ มาเกี่ยวอะไรกับสังโยชน์ทั้ง ๓ ด้วยเล่า?

- ข. *ตอบว่า* บางคาบบางสมัย เป็นต้นว่ามีเรื่องที่ทำให้เกิดขึ้นในคนรักของท่านกับคนอื่นคนหนึ่ง ซึ่งเขาทำ ความไม่ได้อย่างใดอย่างหนึ่ง จำเป็นที่จะต้องพูด ครั้นพูดไปแล้ว เป็นเหตุให้เขาห่างจากคนนั้นจึงต้องระวัง ส่วนปิสุณาวาจา บางคราวความโกรธเกิดขึ้นที่สุด จะพูดออกไปด้วยกำลังใจที่โกรธว่าพอมหาจำเริญ แม่มหาจำเริญ ที่เรียกว่าประชดท่าน ก็สงเคราะห์เข้าในฆรสุสาวาจา เพราะเหตุ นั้นจึงต้องสำรวม ส่วนสัมผัสปลลาปนั้น ติรัจฉานกถาต่างๆ มีมาก ถ้าสมัยที่เผลอสติมีคนมาพูด ก็อาจจะพลอยพูดไปด้วยได้ เพราะเหตุนี้จึงต้องสำรวม.
- ก. *ถามว่า* อ้อพระโสดาบันยังมีเวลาเผลอสติอยู่หรือ?
- ข. *ตอบว่า* ทำไมท่านจะไม่เผลอ สังโยชน์ยังอยู่อีกถึง ๗ ท่านไม่ใช่พระอรหันต์จะได้บริบูรณ์ด้วยสติ.
- ก. *ถามว่า* กามราคะ พยาบาท อย่างกลางหมายความว่าอย่างไร เมื่อเกิดขึ้นจะารู้?
- ข. *ตอบว่า* ความรักแลความโกรธที่ปรากฏขึ้น มีเวลาสั้นหายเร็ว ไม่ถึงกับล่วงทุจริต นี้แหละเป็นอย่างกลาง.
- ก. *ถามว่า* ก็กามราคะ พยาบาท อย่างละเอียดนั้นหมายความว่าอย่างไร แลเรียกว่าพยาบาทดูหยาบมาก เพราะเป็นชื่อของอกุศล?
- ข. *ตอบว่า* บางแห่งท่านก็เรียกว่าปฏิฆะสังโยชน์ ก็มีแต่

ความเห็นของข้าพเจ้าว่า ไม่ควรเรียกพยาบาล ควรจะเรียกปฏิษะสังโยชน์ดูเหมาะสม

- ก. *ถามว่า* ก็ปฏิษะกับกามราคะที่อย่างละเอียดนั้นจะได้อาการของจิตเช่นใด ?
- ข. *ตอบว่า* ความกำหนดที่อย่างละเอียด พอปรากฏขึ้นไม่ทันคิดออกไปก็หายทันที ส่วนปฏิษะนั้น เช่น คนที่มีสาเหตุโกรธกันมาแต่ก่อน ครั้นนานมาความโกรธกันมาแต่ก่อน ครั้นนานมาความโกรธนั้นก็หายไปแล้ว และไม่ได้นึกถึงเสียเลย ครั้นไปในที่ประชุมแห่งใดแห่งหนึ่ง ไปพบคนนั้นเข้ามีอาการสะดุดใจ ไม่สนิทสนมหรือเก้อเขิน ผิดกับคนธรรมดาซึ่งไม่เคยมีสาเหตุกัน ข้าพเจ้าเห็นว่าอาการเหล่านี้เป็นอย่างละเอียด ควรจะเรียกปฏิษะสังโยชน์ได้ แต่ตามแบบท่านก็ไม่ได้อธิบายไว้
- ก. *ถามว่า* สังโยชน์ทั้ง ๒ นี้ เห็นจะเกิดจากคนโดยตรง ไม่ใช่เกิดจากสิ่งของทรัพย์สินสมบัติอื่นๆ ?
- ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว เช่นวิสาขะอุบาทถกเป็นพระอนาคามี ได้ยินว่าหลีกเลี่ยงจากนางธัมมทินนา ไม่ได้หลีกเลี่ยงจากสิ่งของทรัพย์สินสมบัติส่วนอื่นๆ ส่วนความโกรธหรือปฏิษะที่เกิดขึ้นก็เป็นเรื่องของคนทั้งนั้น ถึงแม้จะเป็นเรื่องสิ่งของ ก็เกี่ยวข้องกับคน ตกกลางใจของคนนั่นเอง
- ก. *ถามว่า* ส่วนสังโยชน์เบื้องต่ำนั้น ก็ได้รับความอธิบาย

มามากแล้ว แต่ส่วนสังโยชน์เบื้องบน ๕ ตามแบบที่อธิบายไว้ว่า รูปราคะ คือ ยินดีในรูปฌาน อรูปราคะยินดีในอรูปฌาน ถ้าเช่นนั้นคนที่ไม่ได้บรรลุฌานสมาบัติ ๘ สังโยชน์ทั้ง ๒ ก็ไม่มีโอกาสจะเกิดได้ เมื่อเป็นเช่นนี้สังโยชน์ ๒ ไม่มีหรือ ?

- ข. *ตอบว่า* มีไม่เกิดในฌาน ก็ไปเกิดในเรื่องอื่น
- ก. *ถามว่า* เกิดในเรื่องไหนบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ ?
- ข. *ตอบว่า* ความยินดีในรูปขันธ์ หรือความยินดีใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นั้นชื่อว่ารูป ราคะ ความยินดีใน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูญาณ หรือยินดีในสมถวิปัสสนา หรือยินดีในส่วนมรรคผล ที่ได้บรรลุเสขคุณแล้ว เหล่านี้ก็เป็นอรูปราคะได้
- ก. *ถามว่า* ก็ความยินดีในกาม ๕ พระอนาคามีละได้แล้ว ไม่ใช่หรือ ทำไมจึงมาเกี่ยวกับสังโยชน์ เบื้องบนอีกเล่า ?
- ข. *ตอบว่า* กามี ๒ ชั้น ไม่ใช่ชั้นเดียวที่พระอนาคามีละ นั้น เป็นส่วนความกำหนัดในเมถุน ซึ่งเป็นคู่กับพยาบาล ส่วนความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ไม่ได้เกี่ยวกับเมถุน จึงเป็นสังโยชน์เบื้องบน คือรูปราคะ ส่วนความยินดีในนามขันธ์ทั้ง ๔ หรือสมถวิปัสสนาหรือมรรคผลขั้นต้น ๆ เหล่านี้ ชื่อว่าอรูปราคะ ซึ่งตรงกับความยินดีใน

ธัมมมารมณ เพราะฉะนั้นพระอรหันต์ทั้งหลายเพื่อหน่วย
 ในรูปขันธ์ หรือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นภายนอก
 จึงได้ขึ้นไปแห่งรูปราคะสังโยชน์ และท่านเป็นในเวทนา
 สัญญา สังขาร วิญญาณ และสมถหรือวิปัสสนาที่อาศัย
 ขันธ์เกิดขึ้นเมื่อท่านสิ้นความยินดีในนามขันธ์แล้ว แม้
 ธรรมทั้งหลายอาศัยขันธ์เกิดขึ้นท่านก็ไม่ยินดี ได้ชื่อว่าละ
 ความยินดียินร้ายในนามรูปหมดแล้ว ท่านจึงเป็นผู้พ้นแล้ว
 จากความยินดี ยินร้ายในอารมณ ๖ จึงถึงพร้อมด้วยคุณ
 คือฉะลังคุเบกขา.

- ก. *ถามว่า* แปลกมากยังไม่เคยได้ยินใครอธิบายอย่างนี้ ส่วนมานะสังโยชน์นั้น มีอาการอย่างไร?
- ข. *ตอบว่า* มานะสังโยชน์นั้นมีอาการให้วัด เช่นกับนี้ถึง ตัวของตัว ก็รู้สึกว่าเป็นเรา ส่วนคนอื่นก็เห็นว่าเป็นเขา แล เห็นว่าเราเสมอกับเขา หรือเราสูงกว่าเขาหรือเราต่ำกว่า เขา อาการที่วัดชนิดนี้แหละเป็นมานะสังโยชน์ ซึ่งเป็นคู่ปรับกับอนัตตาหรือ สัพเพ ธมมา อนตตา.
- ก. *ถามว่า* ก็อุทัจจสังโยชน์นั้นมีลักษณะอย่างไร เช่น พระอนาคามีละสังโยชน์เบื้องต้นได้หมดแล้ว ส่วนอุทัจจสังโยชน์จะพุ่งไปทางไหน?
- ข. *ตอบว่า* ตามแบบท่านอธิบายไว้ว่า พุ่งไปในธรรม เพราะท่านยังไม่เสร็จกิจจึงได้ฝักใฝ่อยู่ในธรรม.

- ก. *ถามว่า* อวิชาสังโยชน์นั้นไม่รู้อะไร?
- ข. *ตอบว่า* ตามแบบท่านอธิบายไว้ว่า ไม่รู้ขันธ์ที่เป็นอดีต ๑ อนาคต ๑ ปัจจุบัน ๑ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑ ความไม่รู้ในที่ ๘ อย่างนี้แหละที่ชื่อว่าอวิชา.
- ก. *ถามว่า* พระเสขบุคคลท่านก็รู้อริยสัจ ๔ ด้วยกันทั้งนั้น ทำไมอวิชาสังโยชน์จึงยังอยู่?
- ข. *ตอบว่า* อวิชาหลายชั้น เพราะฉะนั้นวิชาทั้งหลาย ชั้น ส่วนพระเสขบุคคล มรรคผลชั้นใดที่ท่านได้บรรลุแล้ว ท่านก็รู้เป็นวิชาขึ้น ชั้นใดยังไม่รู้ ก็ยังเป็นวิชาอยู่ เพราะฉะนั้นจึงหมดในขั้นที่สุด คือ พระอรหันต์.
- ก. *ถามว่า* พระเสขบุคคลท่านเห็นอริยสัจ แต่ละตัณหาไม่ได้ มิไม่ได้ทำกิจในอริยสัจหรือ?
- ข. *ตอบว่า* ท่านก็ทำทุกชั้นนั้นแหละ แต่ก็ทำตามกำลัง.
- ก. *ถามว่า* ที่ว่าทำตามชั้นนั้นทำอย่างไร?
- ข. *ตอบว่า* เช่นพระโสดาบันได้เห็นปัญญาขันธ์ เกิดขึ้นดับไป ก็ชื่อว่าได้กำหนดรู้ทุกข์ และได้ละสังโยชน์ ๓ หรือ ทุจจิตส่วนหยาบๆ ก็เป็นอันละสมุทัย ความที่สังโยชน์ ๓ ลื่นไปเป็นส่วนนิโรธตามชั้นของท่าน ส่วนมรรคท่านก็ได้ เจริญมีกำลังพอละสังโยชน์ ๓ ได้ แลท่านปิดอบายได้ ชื่อว่าทำพหุคือทุกติให้หมดไป ที่ตามแบบเรียกว่า ชีณนโรย มีนรกสิ้นแล้ว ส่วนพระสกิทาคามี ก็ได้กำหนดทุกข์คือ

ปัญจขันธ์แล้วแลละกาม ราคะ พยาบาทอย่างกลางได้ ชื่อว่าละสมุทัย ข้อที่กามราคะพยาบาทอย่างกลางหมดไป จึงเป็นนิโรธของท่าน ส่วนมรรคนั้นก็เจริญ มาได้เพียงละกามราคะพยาบาท อย่างกลางนี้แหละจึงได้ทำภพชาติให้น้อยลง ส่วนพระอนาคามีทุกขได้กำหนดแล้ว ละกามราคะพยาบาทส่วนละเอียดหมดได้ชื่อว่าละสมุทัย กามราคะพยาบาทอย่างละเอียดที่หมดไปจึงเป็นนิโรธของท่าน ส่วนมรรคนั้นก็ได้เจริญมาเพียงละสังโยชน์ ๕ ได้หมด แลได้สิ้นภพคือกามธาตุ.

- ก. *ถามว่า* ศील สมาริ ปัญญา ที่เป็นโลกิย กับโลกุตตรนั้น ต่างกันอย่างไร?
- ข. *ตอบว่า* ศील สมาริ ปัญญา ของผู้ปฏิบัติอยู่ในภูมิ กามาวจร รูปาพจร อรูปาพจร นี้แหละเป็นโลกิย ที่เรียกว่าวิภูฏคามิกุศล เป็นกุศลที่วนอยู่ในโลก ส่วน ศील สมาริ ปัญญา ของท่านผู้ปฏิบัติตั้งแต่โสดาบันแล้วไป เรียกว่า วิวิภูฏคามิกุศล เป็นเครื่องข้ามขึ้นจากโลก นี้แหละเป็นโลกุตตร.
- ก. *ถามว่า* ท่านที่บรรลุฌานถึงอรุปรสมาบัติแล้ว ก็ยังเป็นโลกิยอยู่ ถ้าเช่นนั้นเราจะปฏิบัติให้เป็นโลกุตตร ก็เห็นจะเหลือวิสัย?
- ข. *ตอบว่า* ไม่เหลือวิสัย พระพุทธเจ้าท่านจึงทรงแสดงธรรมสั่งสอน ถ้าเหลือวิสัยพระองค์ก็คงไม่ทรงแสดง.

- ก. *ถามว่า* ถ้าเราไม่ได้บรรลุฌานชั้นสูงๆ จะเจริญปัญญา เพื่อให้ถึงซึ่งมรรคผลผลจะได้ไหม?
- ข. *ตอบว่า* ได้ เพราะวิถีที่เจริญปัญญาก็ต้องอาศัยสมาธิ จริ่งอยู่ แต่ไม่ต้องถึงกับฌาน อาศัยสงบจิตที่พินนิวรณ ก็พอเป็นบาทของวิปัสสนาได้.
- ก. *ถามว่า* ความสังัดจากกาม จากอกุศลของผู้ที่บรรลุฌานโลกิย กับความสังัดจากกาม จากอกุศลของพระอนาคามีต่างกันอย่างไร?
- ข. *ตอบว่า* ต่างกันมาก ตรงกันข้ามทีเดียว.
- ก. *ถามว่า* ทำไมจึงได้ต่างกันถึงกับตรงกันข้ามทีเดียว?
- ข. *ตอบว่า* ฌานที่เป็นโลกิย ต้องอาศัยความเพียร มีสติคอยระวังละอกุศล แลความเจริญกุศลให้เกิดขึ้น มีฌานเป็นต้น และยังต้องทำกิจที่คอยรักษาฌานนั้นไว้ไม่ให้เสื่อม ถึงแม้จะเป็นอรุปรฌานที่ว่าไม่เสื่อมในชาตินี้ ชาติหน้าต่อไป ก็อาจจะเสื่อมได้ เพราะเป็นกุปปธรรม.
- ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้น ส่วนความสังัดจากกามจากอกุศลของพระอนาคามี ท่านไม่มีเวลาเสื่อมหรือ?
- ข. *ตอบว่า* พระอนาคามี ท่านละกามราคะสังโยชน์กับปฏิฆะสังโยชน์ได้ขาด เพราะฉะนั้นความสังัดจากกามจากอกุศลของท่านเป็นอัญญาศัย ที่เป็นเองอยู่เสมอ โดยไม่ต้องอาศัยความเพียรเหมือนอย่างฌานที่เป็นโลกิย

ส่วนวิจิตรจักษุสังโยชน์นั้น หมดมาตั้งแต่เป็นโสดาบันแล้ว เพราะฉะนั้นอุทธัจจนิวรณ์ที่พุ่งไปหากามและพยาบาท ก็ไม่มี ถึงถึงนิมิตนิวรณ์ก็ไม่มี เพราะเหตุนี้ความสังัด จากกามจากอกุศลของท่านจึงไม่เสื่อม เพราะเป็นเอง ไม่ใช่ทำเอาเหมือนอย่างฆานโลกีย์.

- ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้น ผู้ที่ได้บรรลุพระอนาคามี ความสังัด จากกามจากอกุศล ที่เป็นเองมีไม่มีหรือ?
- ข. *ตอบว่า* ถ้านี้ถึงพระสกิทาคามี ที่ว่าทำสังโยชน์ทั้งสองให้หน่อยเบาบาง น่าจะมีความสังัดจากกามจากอกุศล ที่เป็นเองอยู่บ้างแต่ก็คงจะอ่อน.
- ก. *ถามว่า* ที่ว่าพระอนาคามีท่านเป็นสมาธิบริสุทธิการีบริบูรณ์ด้วยสมาธิ เห็นจะเป็นอย่างไรเอง?
- ข. *ตอบว่า* ไม่ใช่เป็นสมาธิ เพราะว่าสมาธินั้นเป็นมรรคต้องอาศัยเจตนาเป็นส่วนภาเวตัพพรธรรม ส่วนภาเวตัพพรธรรมส่วนของพระอนาคามีท่านเป็นเอง ไม่มีเจตนาเป็นสังักกาทัพพรธรรม เพราะฉะนั้นจึงได้ต่างกับฆานที่เป็นโลกีย์.
- ก. *ถามว่า* นิวรณ์แลสังโยชน์นั้น ข้าพเจ้าทำไมจึงไม่รู้จักอาการ คงรู้จักแต่ชื่อของนิวรณ์แลสังโยชน์?
- ข. *ตอบว่า* ตามแบบในมหาสติปัฏฐาน พระพุทธเจ้าสอนสาวกให้รู้จักนิวรณ์แลสังโยชน์ พระสาวกของท่านตั้งใจ

กำหนดสังเกตทีละนิวรณ์แลสังโยชน์ได้หมด จนเป็นพระอรหันต์ โดยมาก ส่วนท่านที่อินทรีย์อ่อน ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็เป็นพระเสขบุคคล ส่วนเราไม่ตั้งใจไม่สังัดเป็นแต่จำว่านิวรณ์หรือสังโยชน์แล้วก็ตั้งกองพูดแลคิดไปจึงไม่พบตัวจริงของนิวรณ์แลสังโยชน์ เมื่ออาการของนิวรณ์และสังโยชน์อย่างไรก็ไม่รู้จัก แล้วจะละอย่างไรได้.

- ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้น ผู้ปฏิบัติทุกวันนี้ ที่รู้จักลักษณะอาการของนิวรณ์แลสังโยชน์จะมีบ้างไหม ?
- ข. *ตอบว่า* มีถมไปชนิดที่เป็นสาวกตั้งใจรับคำสอนแลประพฤติปฏิบัติจริง ๆ.
- ก. *ถามว่า* นิวรณ์ ๕ เวลาที่เกิดขึ้นในใจมีลักษณะอย่างไร จึงจะทราบได้ว่าอย่างนี้ คือ กามฉันทย์ อย่างนี้คือพยาบาท หรือถึงนิมิตระ อุทธัจจะกุกกจะวิจิตรจักษุ และมีชื่อเสียงเหมือนกับสังโยชน์ จะต่างกับกับสังโยชน์หรือว่าเหมือนกัน ขอท่านจงอธิบายลักษณะของนิวรณ์แลสังโยชน์ให้ข้าพเจ้าเข้าใจ จะได้สังเกตถูก?
- ข. *ตอบว่า* กามฉันทนิวรณ์ คือความพอใจในกาม ส่วนกามนั้นแยกเป็นสอง คือกิเลสกามหนึ่ง วัตถุกามอย่างหนึ่ง เช่น ความกำหนัดในเมถุน เป็นต้น ชื่อว่ากิเลสกาม ความกำหนัดในทรัพย์สมบัติเงินทองที่บ้านนาสวน และเครื่องใช้สอยหรือบุตรภรรยาพวกพ้อง และสัตว์ของเลี้ยงที่เรียก

ว่าวิญญาณकर्ทพฺย อวิญญาณकर्ทพฺยเหล่านี้ ชื่อว่าวัตถุ กามความคิดกำหนดพอใจในส่วนทั้งหลายเหล่านี้ ชื่อว่า กามฉันทนิรวรณ ส่วนพยาบาทนิรวรณคือความโกรธเคือง หรือคิดแข่งสัตว์ให้พินาศ ชื่อว่าพยาบาทนิรวรณ ความ วังเหงาหาวนอน ชื่อว่า ถีนะมิทนิรวรณ ความฟุ้งซ่าน รำคาญใจ ชื่อว่า อุทธัจจกุกกุกจนิรวรณ ความสงสัย ใน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แลสงสัยในกรรมที่สัตว์ทำ เป็นบาป หรือสงสัยในผลของกรรมเหล่านี้ เป็นต้น ชื่อว่า วิจิกิจฉา รวม ๕ อย่างนี้ ชื่อว่านิรวรณ เป็นเครื่องกั้นทาง หนทางดี.

- ก. ถามว่า กามฉันทนิรวรณ อธิบายเกี่ยวไปตลอดกระ ทั้งวิญญาณकर्ทพฺย อวิญญาณकर्ทพฺย ว่าเป็นวัตถุ กาม ถ้าเช่นนั้น ผู้ที่ยังอยู่ครองเรือน ซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับทรัพย์ สมบัติอัฐทรัพย์ เงินทองพวกพ้อง ญาติมิตร ก็จำเป็นจะต้อง นึกถึงสิ่งเหล่านั้น เพราะเกี่ยวเนื่องกับตนก็มีเป็นกามฉันท นิรวรณไปหมดหรือ?
- ข. ตอบว่า ถ้านึกตามธรรมดาโดยจำเป็นของผู้ที่ยังครอง เรือนอยู่ โดยไม่ได้กำหนดยินดีก็เป็นอัญญาสมนา คือ เป็นกลางๆ ไม่ใช่บุญไม่ใช่บาป ถ้าคิดถึงวัตถุ กาม เหล่า นั้น เกิด ความยินดีพอใจรักใคร่เป็นห่วงยึดถือหมกมุ่น พัวพันอยู่ในวัตถุ กาม เหล่านั้น จึงจะเป็นกามฉันทนิรวรณ

สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า น เต กามา ยานิ จิต ฺรานิ โลก อารมณฺที่วิจิตรงดงามเหล่าใดในโลก อารมณฺ เหล่านั้นมีได้เป็นกาม สงกปรจาโค บุริสสฺส กามิ ความ กำหนดอันเกิดจากความดำรินี้ นี้แหละเป็นกามของคน ติญฺสูนฺติ จิตฺรานิ ตเถว โลก อารมณฺที่วิจิตรงดงามในโลก ก็ตั้งอยู่อย่างนั้นเอง อเถตฺถิรา วินยฺนฺติ ฌนฺท์ เมื่อความ จจริงเป็นอย่างนี้ นักปราชญ์ทั้งหลายจึงทำลายเสียได้ ซึ่ง ความพอใจในกามนั้น นี้ก็ทำให้เห็นชัดเจนได้ว่า ถ้าฟังตาม คาถาพระพุทธภาษิตนี้ ถ้าคิดนึกถึงวัตถุ กามตามธรรมดา ก็ไม่เป็นกามฉันทนิรวรณ ถ้าคิดนึกอะไรๆ ก็เอาเป็นนิรวรณ เสียหมด ก็คงจะหลีกเลี่ยงไม่พ้นนรก เพราะนิรวรณเป็นอกุศล.

- ก. ถามว่า พยาบาทนิรวรณนั้น หมายความว่าความโกรธเคือง ประทุษร้ายในคน ถ้าความกำหนัดในคนก็เป็นกิเลส กาม ถูกไหม?
- ข. ตอบว่า ถูกแล้ว.
- ก. ถามว่า ความวังเหงาหาวนอน เป็นถีนะมิทนิรวรณ ถ้าเช่นนั้นเวลาที่เรหาหาวนอนมิเป็นนิรวรณทุกคราวไป หรือ?
- ข. ตอบว่า หาวนอนตามธรรมดา เป็นอาการของร่างกาย ที่จะต้องพักผ่อน ไม่เป็นถีนะมิท นิรวรณ กามฉันทหรือ พยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วก็อ่อนกำลังลงไป หรือดับไปใน

สมัยนั้นมีอาการมัวซัวแลงวงเหงาไม่สามารถจะระลึกถึงกุศลได้ จึงเป็นถีนะมิททนิวรรณ์ ถ้าหาวนอนตามธรรมดาเรายังดำรงสติสัมปชัญญะอยู่ได้จนกว่าจะหลับไป จึงไม่ใช่นิวรรณ์ เพราะถีนะมิททนิวรรณ์เป็นอกุศล ถ้าจะเอาหาวนอนตามธรรมดาเป็นถีนะมิททแล้ว เราก็คงจะพ้นจากถีนะมิททนิวรรณ์ไม่ได้ เพราะต้องมีหาวนอนทุกวันด้วยกันทุกคน.

- ก. *ถามว่า* ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ที่ว่าเป็นอุทธัจจกุกกุจจนิวรรณ์นั้น หมายถึงไปในที่ใดบ้าง?
- ข. *ตอบว่า* ฟุ้งไปในกามฉันทบ้าง พยาบาทบ้าง แต่ในบาปธรรม ๑๔ ท่านแยกเป็นสองอย่าง อุทธัจจะความฟุ้งซ่าน กุกกุจจ ความรำคาญใจ แต่ในนิวรรณ์ ๕ ท่านรวมไว้เป็นอย่างเดียวกัน.
- ก. *ถามว่า* นิวรรณ์ ๕ เป็นจิตหรือเจตสิก?
- ข. *ตอบว่า* เป็นเจตสิกธรรมฝ่ายอกุศลประกอบกับจิตที่เป็นอกุศล.
- ก. *ถามว่า* ประกอบอย่างไร?
- ข. *ตอบว่า* เช่นกามฉันทนิวรรณ์ก็เกิดในจิต ที่เป็นพวกโลภะมูล พยาบาทกุกกุจจนิวรรณ์ ก็เกิดในจิตที่เป็นโทสะมูล ถีนะมิทท อุทธัจจะ วิจิกิจฉาน ก็เกิดในจิตที่เป็นโมหะมูล พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบนิวรรณ์ทั้ง ๕ มาในสามัญ

ญผลสูตร ที่มณีกายสีลักขณฉวรรคหน้า ๙๓ ว่า กามฉันทนิวรรณ์ เหมือนคนเป็นหนี้, พยาบาทนิวรรณ์เหมือนคนไข้หนัก, ถีนะมิททนิวรรณ์ เหมือนคนติดในเรือนจำ, อุทธัจจกุกกุจจนิวรรณ์ เหมือนคนที่เปิ่นทาส, วิจิกิจฉานิวรรณ์เหมือนคนเดินทางกันดารมีภัยน่าหวาดเสียวเพราะฉะนั้น คนที่เขาพ้นหนี้ หรือหายเจ็บหนัก หรือออกจากเรือนจำ หรือพ้นจากทาส หรือได้เดินทางถึงที่ประสงค์พ้นภัยเกษมสำราญ เขาย่อมถึงความยินดีฉันใด ผู้ที่พ้นนิวรรณ์ทั้ง ๕ ก็ย่อมถึงความยินดีฉันนั้น แลในสังคารวสูตร ในปัจจนีบาตอังกุตตรนิกาย หน้า ๒๕๗ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบนิวรรณ์ด้วยน้ำ ๕ อย่าง ว่าบุคคลจะส่องดูเงาหน้าก็ไม่เห็นฉันใด นิวรรณ์ทั้ง ๕ เมื่อเกิดขึ้นก็ไม่เห็นธรรมความดีความชอบฉันนั้น กามฉันทนิวรรณ์ เหมือนน้ำที่ระคนด้วยสีต่างๆ สีครั่ง สีชมพู เป็นต้น พยาบาทนิวรรณ์ เหมือนน้ำร้อนที่เดือดพล่าน ถีนะมิททนิวรรณ์ เหมือนน้ำที่มีจอกแหนบปิดเสียหมด อุทธัจจกุกกุจจนิวรรณ์ เหมือนน้ำที่คลื่นเป็นระลอก วิจิกิจฉานิวรรณ์ เหมือนน้ำที่ขุ่นข้นเป็นโคลนตม เพราะฉะนั้นน้ำ ๕ อย่างนี้ บุคคลไม่อาจส่องดูเงาหน้าของตนได้ ฉันใด นิวรรณ์ทั้ง ๕ ที่เกิดขึ้นครอบงำใจของบุคคลไม่ให้เห็นธรรมความดีความชอบได้ก็ฉันนั้น.

- ก. *ถามว่า* ทำไมคนเราเวลาใช้หนักใกล้จะตาย ก็ทำบาป

กรรมความชั่วอะไรไม่ได้แล้วจะกล่าว วชิรฺุจฺริตปากกี พุตไม่ได้ จะล่งทำกายทฺุจฺริต มือแลเท้าก็เหวไม่ได้แล้ว ยังเหลือแต่ความคิดนึกทางใจนิตเดียวเท่านั้น ทำไมใจ ประกอบด้วยนิรฺรณํ จึงไปทฺุคตได้ ดูไม่น่าจะเป็นบาปกรรม ไตใหญ่อะไรเลย ข้อนี้หน้าอัศจฺรยณํก ขอท่านจงอธิบายให้ ข้าพเจ้าเข้าใจ?

ข. *ตอบว่า* กิเลสเป็นเหตุให้ก่อกรรมๆ เป็นเหตุให้ก่อวิบาก ที่เรียกว่าไตรภวณํนั้น เช่น อนุสัย หรือ สังโยชนํ ที่เกิดขึ้น ในเวลานั้นชื่อว่ากิเลสวฺุฏฺฐ ผู้ที่ไม่เคยประพฺุติปฏิบัติก็ทำ ในใจไม่แยบคาย ที่เรียกว่า อโยนิโส คิดต้อออกไป เป็น นิรฺรณํ ๕ หรืออุปกิเลส ๑๖ จึงเป็นกรรมวฺุฏฺฐฝ่ายบาป ถ้า ดับจิตไปในสมณํนั้น จึงได้วิบากวฺุฏฺฐที่เป็นส่วนทฺุคต เพราะ กรรมวฺุฏฺฐฝ่ายบาปส่งให้ อุปมาเหมือนคนปลูกต้นไม้ ไป นำพืชพันธุ์ของไม้ที่เปื้อนมาปลูกไว้ ต้นแลใบที่เกิดขึ้น นั้น ก็เป็นของเปื้อนมา แม้ผลแลดอกที่ออกมา ก็เป็นของ เปื้อนมา ตามพืชพันธุ์เดิม ซึ่งนำมาปลูกไว้ชนิดเดียว แต่ก็ กลายเป็นต้นใหญ่ไปได้เหมือนกัน ข้อนี้ฉันโต จิตที่เศร้า หมองเวลาตาย ก็ไปทฺุคตได้ฉันนั้น และเหมือนพืชพันธุ์ แห่งผลไม้ที่ดี มีกลิ่นหอมมีรสหวาน บุคคลไปนำพืชพันธุ์ มาชนิดเดียว ปลูกไว้แม้ต้นแลใบก็เป็นไม้ที่ดีทั้งผลแลดอก ที่ออกมา ก็ใช้แลรับประทานได้ตามความประสงค์เพราะ

อาศัยพืชที่ดีซึ่งนำมาชนิดเดียวปลูกไว้ ข้อนี้ฉันโต จิตที่เป็น กุศลผ่องใสแล้วตายในเวลานั้น จึงไปสู่สุคติได้สมด้วย **พระพุทฺธภาษิตที่ว่า**

**จตฺเต สงฺกิลฺลฺฐฺุทฺทคฺคตฺติ ปาฏิกงฺขา
เวลาจิตเศร้าหมองแล้ว ทฺุคตเป็นหวังได้
จตฺเต อสงฺกิลฺลฺฐฺุ สฺุคตฺติปาฏิกงฺขา
จิตผ่องใสไม่เศร้าหมองเวลาตาย สฺุคตเป็นหวังได้.**

- ก. *ถามว่า* อโยนิโสมนสิกาโร ความทำใจไม่แยบคาย โยนิโสมนสิกาโร ความทำใจแยบคาย ๒ อย่างนั้น คือ ทำอย่างไรจึงชื่อว่าไม่แยบคาย ทำอย่างไรจึงชื่อว่า แยบคาย?
- ข. *ตอบว่า* ความทำสุภณิมิตไว้ใจ กามฉันทนิรฺรณํที่ยัง ไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็งอกงาม ความทำปฏิฆะ นิमितไว้ใจ พยาบาทนิรฺรณํที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็งอกงามอย่างนี้ ชื่อว่าทำใจไม่แยบคาย การ ทำอสุภสฺุญญาไว้ใจ กามฉันทนิรฺรณํที่ยังไม่เกิดก็ไม่ เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมหายไป การทำเมตตาไว้ใจ พยาบาทนิรฺรณํที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ เสื่อมหายไป เช่นนี้เป็นตัวอย่าง หรือความทำใจอย่างไร ก็ตาม อกุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็งอกงาม ก็ ชื่อว่าทำใจไม่แยบคาย **หรือจะคิดนึกอย่างไรก็ตาม**

กุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็บริบูรณ์
 อย่างนี้ชื่อว่าทำในใจแบบคาย สมด้วยสาวกภาสิตที่
 พระสารีบุตรแสดงไว้ในพระทศุตตรสูตร หมวด ๒ ว่า โย
 ๑ เหตุ โย ๑ ปจฺจโย สุตตานิ สงฺกิลเสสสาย ความไม่ทำ
 ในใจโดยอุบายอันแบบคาย เป็นเหตุด้วยเป็นปัจจัยด้วย
 เพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย ๑ โย ๑ เหตุ โย ๑
 ปจฺจโย สุตตนิ วิสุทฺธิยา ความทำในใจ โดยอุบายแบบคาย
 เป็นเหตุด้วยเป็นปัจจัยด้วย เพื่อจะได้บริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้ง
 หลาย.

- ก. *ถามว่า* ที่ว่า อนุสัยกับสังโยชน์เป็นกิเลสวัฏ ส่วน
 นิเวรณหรืออุปกิเลส ๑๖ เป็นกรรมวัฏ เวลาที่เกิดขึ้นนั้น
 มีอาการต่างกันอย่างไร จึงจะทราบได้ว่า ประเภทนี้เป็น
 นิเวรณ หรืออุปกิเลส ๑๖?
- ข. *ตอบว่า* เช่นเวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดม
 กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายถูกต้องโผฏฐัพพะ ฐัมมมารมณด้วย
 ใจ ๖ อย่างนี้ แบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนที่ติดนั้นเป็นอวิชฺฐารมณ
 เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดยินดี ส่วนอารมณ์ ๖ ที่ไม่ดีเป็น
 อนิจฺฐารมณ เป็นตั้งแห่งความยินร้ายไม่ชอบโกรธเคือง ผู้
 ที่ยังไม่รู้ความจริงหรือไม่สติเวลาที่ตาเห็นรูปที่ดี ยัง
 ไม่ทันคิดว่าอะไร ก็เกิดความยินดีกำหนัดพอใจขึ้น
 แค่นี้เป็นสังโยชน์ ถ้าคิดต่อมากออกไป ก็เป็นกาม

ฉันทนิเวรณหรือเรียกว่า กามวิตกกิได้ หรือเกิดความ
 โลภอยากได้ที่ผิดธรรมก็เป็นอกิเลสวิสมโลภที่อยู่
 ในอุปกิเลส ๑๖ หรือในมโนกรรม อกุศลกรรมมถ
 ๑๐ ชนิดนี้ ประกอบด้วยเจตนา เป็นกรรมวัฏฝ่าย
 บาป เวลาตาเห็นรูปที่ไม่ดีไม่ทันคิดว่าอะไร เกิดความ
 ไม่ชอบ หรือเป็นโทมนัสปฏิเสธขึ้น ไม่ประกอบด้วยเจตนา
 แค่นี้เป็น *ปฏิฆะสังโยชน์ คือกิเลสวัฏ* ถ้าคิดต่อออกไป
 ไปถึงโกรธเคืองประทุษร้ายก็เป็น*พยาบาทนิเวรณ* หรือ
อุปกิเลส หรือ*อกุศลกรรมมถ ๑๐* ชนิดนี้ ก็เป็น*กรรมวัฏ*
ฝ่ายบาป เพราะประกอบด้วยเจตนา นี้ชี้ให้ฟังเป็นตัวอย่าง
 แม้กิเลสอื่น ๆ ก็ฟังตัดสินใจอย่างนี้ว่ากิเลสที่ไม่ตั้งใจ
 ให้เกิดก็เกิดขึ้นได้เอง เป็นพวก*อนุสัยหรือสังโยชน์*
 เป็น*กิเลสวัฏ* ถ้าประกอบด้วยเจตนา คือยึดยาวออกไป
 ไปก็เป็น*กรรมวัฏ*.

- ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นเราจะตัดสินกิเลสวัฏ จะตัด
 อย่างไร?
- ข. *ตอบว่า* ต้องตัดได้ด้วยอริยมรรค เพราะสังโยชน์ก็
 ไม่มีเจตนา อริยมรรคก็ไม่มีเจตนาเหมือนกัน จึงเป็น
 คู่ปรับสำหรับละกัน.
- ก. *ถามว่า* ถ้าการปฏิบัติของผู้ดำเนินยังอ่อนอยู่ ไม่
 สามารถจะตัดได้ สังโยชน์ก็ยังเกิดอยู่ แล้วก็เลยเป็นกรรม

วิญญาบปาต้อออกไป มีต้องได้วิบากวิญญาที่เป็นส่วนหุคตีเสี่ยหรือ?

- ข. *ตอบว่า* เพราะอย่างนั้นนะหี ผู้ที่ยังไม่ถึงโสตาบันจึงปิดอบายไม่ได้.
- ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นใครจะไปสวรคได้บ้างเล่า ในชั้นผู้ปฏิบัติที่ยังไม่ถึงโสตาบัน ?
- ข. *ตอบว่า* ไปได้เพราะอาศัยเปลี่ยนกรรม สังกโยชนยังอยู่ก็จริง ถ้าประพติตุจจิตกาย วาจา ใจ เวลาตาย ใจเศร้าหมองก็ต้อไปหุคตี ถ้ามาตั้งใจเว้นทุจจิต อยู่ในสุจจิตทางกาย วาจา ใจ แลเวลาตายก็ไม่เศร้าหมอง ก็มีสติสัมปชัญญะ ก็ไปสุคตีได้ เพราะเจตนาเป็นตัวกรรมกรรมมี ๒ อย่าง กณห์ เป็นกรรมดำ คือ ทุจจิต กาย วาจา ใจ สกุก เป็นกรรมขาว คือ สุจจิต กาย วาจา ใจ ย่อมให้ผลต่างกัน.
- ก. *ถามว่า* ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ประพติตุจจิต กาย วาจา ใจ เวลาตายใจเศร้าหมอง มีต้อไปหุคตีเสี่ยหรือ หรือผู้ที่ประพติตุจจิต กาย วาจา ใจ แต่เวลาตายใจเป็นกุศล มีไปสุคตีได้ หรือ?
- ข. *ตอบว่า* ก็ไปได้นะหี ได้เคยฟังหนังสือของสมเด็จพะวันรัต (ทับ) วัดโสมนัสบ้างหรือเปล่า เวลาลงโบสถ์ ท่านเคยแสดงให้พระเณรฟัง ภายหลังได้มาจัดพิมพ์

กันขึ้น รวมกับข้ออื่นๆ ท่านเคยแสดงว่า ภิกษุรักษาศีลบริสุทธิ์ เวลาจะตายห้วงในจิวร ตายไปเกิดเป็นเส้น แลภิกษุอีกองค์หนึ่ง เวลาใกล้จะตายนึกขึ้นได้ว่า ทำไปตะไคร้ น้ำชาตมองหาเพื่อนภิกษุที่จะแสดงอาบัติ ก็ไม่มีใคร ใจกังวลอยู่อย่างนั้นแหละ ครั้นตายไปเกิดเป็นพญานาค แลอุบาสกอีกคนหนึ่ง เจริญกายคตาสติมาถึง ๓๐ ปี ก็ไม่ได้บรรลुकุณพิเศษอย่างใด เกิดความสงสัยในพระธรรม ตายไปเกิดเป็นจระเข้ ด้วยโทษวิจิกจกฉานิวรรณ ส่วนโตเทยยะพราหมณ์นั้นไม่ใช่ผู้ปฏิบัติ ห่วงทรัพย์ที่ฝังไว้ ตายไปเกิดเป็นลูกสุนัขอยู่ในบ้านของตนเอง ด้วยโทษกามฉันทนิวรรณเหมือนกัน แลนายพราหมณ์หนึ่ง เคยฆ่าสัตว์มากเวลาใกล้จะตาย พระสารีบุตรไปสอนให้รับไตรสรณคมน์ จิตก็ตั้งอยู่ในกุศลยังไม่ทันจะให้ศีล นายพราหมณ์ ก็ตายไปสู่สุคติ ด้วยจิตที่เป็นกุศล ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ นี้ก็เป็นตัวอย่างของผู้ที่ตายใจเศร้าหมองหรือบริสุทธิ์ กรรมของผู้ที่กระทำในเวลาใกล้จะตายนั้น ชื่อว่าอาสันนกรรม ต้อให้ผลก่อนกรรมอื่นๆ ท่านเปรียบว่า เหมือนโคอยู่ใกล้ประตูคอก แม้จะแกก่าลังน้อย ก็ต้อออกได้ก่อน ส่วนโคอื่นถึงจะมีก่าลัง ที่อยู่ข้างใน ก็ต้อออกทีหลัง ข้อนี้ฉันใด กรรมที่บุคคลทำเมื่อใกล้จะตาย จึงต้อให้ผลก่อนฉันนั้น.

- ก. *ถามว่า* ส่วนอนุสัยแลสังโยชน์ เป็นกิเลสวัฏนิวรรณ์หรือ อุปกิเลส ๑๖ หรืออกุศลกรรมบถ ๑๐ ว่าเป็นกรรมวิญญาบาย ส่วนกรรมวิญญาบายจะได้อะไร?
- ข. *ตอบว่า* กามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล เหล่านี้ เป็นกรรมวิญญาบายส่งให้วิบากวิญญา คือ มนุษยสมบัติบ้าง สวรรคสมบัติบ้าง พรหมโลกบ้าง พอเหมาะแก่กุศลกรรม ที่ทำไว้
- ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นกรรมทั้งหลาย ที่สัตว์ทำเป็นบุญ ก็ตาม เป็นบาปก็ตาม ย่อมให้ผลเหมือนเงาที่ไม่พรากไปจากตนจะนั้นหรือ?
- ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ใน อภินนพัจจเวกขณัว่า กम्मสุสโกมฺหิ เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของๆ ตน กम्मทายาทิ เป็นผู้รับผลของกรรม กम्मโยนิ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นกำเนิด กम्मพณฺธุ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ กम्मปฏิสรโณ เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ยัม กम्मํ กิริสุสํมิ เราจักทำกรรมอันใด กลยาณั วา ปาปํ กั วา ดี หรือชั่ว ตสฺสา ทายาทิ ภวิสฺสํมิ เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น.
- ก. *ถามว่า* **อนุสัยกับสังโยชน์ ใครจะละเอียดกว่ากัน**
- ข. *ตอบว่า* อนุสัยละเอียดกว่าสังโยชน์ เพราะสังโยชน์นั้น เวลาที่จะเกิดขึ้น อาศัยอายตนะภายในภายนอกกระทบกันแล้วเกิดวิญญาณ ๖ ชื่อว่า ผัสสะ เมื่อผู้ที่ไม่สติ

- หรือไม่รู้ความจริง เช่นหูกับเสียงกระทบกันเข้า เกิดความรู้สึกขึ้น เสียงที่ดีก็ชอบ เกิดความยินดีพอใจ เสียงที่ไม่ดี ก็ไม่ชอบไม่ถูกใจ ที่โลกเรียกกันว่าพินเสีย เช่นนี้แหละชื่อว่าสังโยชน์ จึงหยาบกว่าอนุสัย เพราะอนุสัยนั้นย่อมตามนอนในเวทนาทั้ง ๓ เช่น สุขเวทนาเกิดขึ้น ผู้ที่ไม่รู้ความจริง หรือไม่มีสติ ราคานุสัยจึงตามนอน ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ปฏิฆานุสัยย่อมตามนอน อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น อวิชชานุสัยย่อมตามนอน เพราะฉะนั้นจึงละเอียดกว่าสังโยชน์ และมีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ใน มาลุงโกย วาท สุตรวา เด็ก อ่อนที่นอนหงายอยู่ในผ้าอ้อม เพียงจะรู้จักว่านี่ตานี่รูป ก็ไม่มีในเด็กนั้น เพราะฉะนั้น สังโยชน์จึงไม่มีในเด็กที่นอนอยู่ในผ้าอ้อม แต่ว่าอนุสัยย่อมตามนอนในเด็กนั้นได้.
- ก. *ถามว่า* **อนุสัยนั้นมีประจำอยู่เสมอหรือ หรือมีมาเป็นครั้งเป็นคราว?**
- ข. *ตอบว่า* มีมาเป็นครั้งเป็นคราว ถ้ามีประจำอยู่เสมอแล้วก็คงจะละไม่ได้ เช่นราคานุสัยก็เพ็งมาตามนอนในสุขเวทนา หรือปฏิฆานุสัยก็เพ็งมาตามนอนในทุกข์เวทนา หรืออวิชชานุสัยก็เพ็งมาตาม นอนในอทุกขมสุขเวทนา ตามนอนได้แต่ผู้ที่ไม่รู้ความจริงหรือไม่มีสติ ถ้าเป็นผู้ที่รู้ความจริง หรือมีสติก็ไม่ตามนอนได้ เรื่องนี้ได้อธิบายไว้ในเวทนาขันธแล้ว.

ก. *ถามว่า* แต่เดิมข้าพเจ้าเข้าใจว่า อนุสัยตามนอน อยู่ในสันดานเสมอทุกเมื่อไป เหมือนอย่างขี้ตะกอน ที่นอนอยู่กันโองน้ำ ถ้ายังไม่มีใครมาคน ก็ยังไม่ขุ่นขึ้น ถ้ามีใครมาคนก็ขุ่นขึ้นได้ เวลาที่ได้รับอารมณ์ที่ดี เกิดความกำหนดยินดีพอใจขึ้น หรือได้รับอารมณ์ที่ไม่ดี ก็เกิดปฏิเสธหรือความโกรธขึ้น เข้าใจว่านี่แหละขุ่นขึ้นมา ความเข้าใจเก่าของข้าพเจ้ามีผิดไปหรือไม่?

ข. *ตอบว่า* ก็ผิดนะซี เพราะเอานามไปเปรียบกับรูป คือ โองน้ำก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณ น้ำก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณ แลขี้ตะกอนกันโองน้ำก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาณเหมือนกัน จึงขุ่นกันอยู่ได้ ส่วนจิตเจตสิกของเรา เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปจะขุ่นเอาอะไรไว้ได้ เพราะกิเลสเช่นอนุสัย หรือสังโยชน์ ก็อาศัยจิตเจตสิกเกิดขึ้นชั่วคราวหนึ่ง เมื่อจิตเจตสิกในคราวนั้นดับไปแล้ว อนุสัยหรือสังโยชน์ จะตกค้างอยู่กับใคร ลองนึกดูเมื่อเรายังไม่เกิดความรัก ความรักนั้นอยู่ที่ไหน ก็มีขึ้นเมื่อเกิดความรักไม่ใช่หรือ หรือเมื่อความรักนั้นดับไปแล้ว ก็ไม่มีความรักไม่ใช่หรือ และความโกรธเมื่อยังไม่เกิดขึ้น ก็ไม่มีเหมือนกัน มีขึ้นเมื่อเวลาที่โกรธ เมื่อความโกรธดับแล้ว ก็ไม่มีเหมือนกัน เรื่องนี้เป็นเรื่องทีละเอียดย เพราะไปติดสัญญาที่จำไว้มานานแล้วว่า อนุสัยนอนอยู่เหมือนขี้ตะกอนที่นอนอยู่กันโองน้ำ.

ก. *ถามว่า* ก็อนุสัยกับสังโยชน์ไม่มีแล้ว บางคราวทำไมจึงมีขึ้นอีกได้เล่า ข้าพเจ้าจงหนัก แล้วยังอาสวะอีกอย่างหนึ่งที่ว่าดองสันดานนั้น เป็นอย่างไร?

ข. *ตอบว่า* ถ้าพูดถึงอนุสัยหรืออาสวะแล้ว เราควรเอา **ความเคยตัวเคยใจ** ที่เรียกว่ากิเลส กับวาสนาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าละได้ทั้ง ๒ อย่างที่พระอรหันตสาวกละได้แต่กิเลสอย่างเดียว วาสนาละไม่ได้ เราควรจะเอาความว่าอาสวะหรืออนุสัยกิเลสเหล่านี้เป็นความเคยใจ เช่นได้รับอารมณ์ที่ดี เคยเกิดความกำหนดพอใจ ได้รับอารมณ์ที่ไม่ดี เคยไม่ชอบไม่ถูกใจ เช่นนี้เป็นต้น เหล่านี้แหละควรรู้สึกว่าเป็นเหล่าอนุสัยหรืออาสวะ เพราะความคุ้นเคยของใจ ส่วนวาสนานั้น คือความคุ้นเคยของกาย วาจา ที่ติดต่อมาจากความเคยแห่งอนุสัย เช่น คนราคะจริตมีมรรยาทเรียบร้อย หรือเป็นคนโทสะจริตมีมรรยาทไม่เรียบร้อย ส่วนราคะแลโทสะนั้นเป็นลักษณะของกิเลสกิริยามรรยาทที่เรียบร้อย และไม่เรียบร้อย นั้นเป็นลักษณะของวาสนานี้ก็ควรจะรู้ไว้.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นเราจะละความคุ้นเคยของใจ ในเวลาที่ได้รับอารมณ์ที่ดีหรือที่ไม่ดีจะควรประพฤติปฏิบัติอย่างไรดี?

ข. *ตอบว่า* วิธีปฏิบัติที่จะละความคุ้นเคยอย่างเก่า คือ อนุสัยแลสังโยชน์ ก็ต้องมาฝึกหัดให้คุ้นเคยใน

ศีลแลสมถวิปัสสนาขั้นใหม่ จะได้ถ่ายทอดความคั่งเคยเก่า เช่น เหล่าอนุสัยหรือสังโยชน์ให้หมดไปจากสันดาน.

- ก. *ถามว่า* ส่วนอนุสัยกับสังโยชน์ ข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว แต่ส่วนอาสวะนั้น คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ๓ อย่างนั้นเป็นเครื่องดองสันดาน ถ้าฟังดูตามชื่อ ก็ไม่น่าจะมีเวลาว่าง ดูเหมือนดองอยู่กับจิตเสมอไป หรือไม่ได้ดอง อยู่เสมอ แต่ส่วนตัวข้าพเจ้าเข้าใจไว้แต่เดิมสำคัญว่าดอง อยู่เสมอ ข้อนี้เป็นอย่างไร ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้า เข้าใจ?
- ข. *ตอบว่า* ไม่รู้ว่าเอาอะไรมาชอกแซกถาม ได้ตอบ ไว้พร้อมกับอนุสัยแลสังโยชน์แล้ว จะให้ตอบอีกก็ต้อง อธิบายกันใหญ่ คำที่ว่าอาสวะเป็นเครื่องดองนั้น ก็ต้อง หมายความว่าถึงรูปอีก นั้นแหละ เช่นกับเขาดองผักก็ต้องมี ภาชนะ เช่นผักอย่างหนึ่ง หรือชามอย่างหนึ่ง แล น้ำอย่าง หนึ่ง รวมกัน ๓ อย่าง สำหรับแช่กันหรือของที่เขากำเป็น แช่อิ่ม ก็ต้องมีขวดโหลหรือน้ำเชื่อมสำหรับแช่ของ เพราะ สิ่งเหล่านั้นเป็นรูปจึงแช่แลดองกันได้ ส่วนอาสวะนั้นอาศัย นามธรรมเกิดขึ้น นามธรรมก็เป็นสิ่งที่ไม่มีตัว อาสวะก็เป็น สิ่งที่ไม่มีตัว จะแช่แลดองกันอยู่อย่างไรได้ นั้นเป็นพระ อุปมาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงบัญญัติขึ้นไว้ว่า อา

สวะเครื่องดองสันดาน คือกิเลสมีประเภท ๓ อย่าง เราก็ เลยเข้าใจผิด ถ้ามันเป็นอกินิเวส เห็นเป็นแช่แลดองเป็น ของจริงๆ จังๆ ไปได้ ความจริงก็ไม่มีอะไร นามแลรูปเกิด ขึ้นแล้วก็ดับไป อะไรจะมาแช่แลดองกันอยู่ได้ เพราะ ฉะนั้นขอให้เปลี่ยนความเห็นเสียใหม่ ที่ว่าเป็นนั้นเป็นนี่ เป็นจริงเป็นจังเสียให้ได้ ให้หมดทุกสิ่งที่ได้เข้าใจไว้แต่ เก่าๆ แล้ว ก็ตั้งใจศึกษาเสียใหม่ ให้ตรงกับความจริงซึ่ง เป็นสัมมาปฏิบัติ.

- ก. *ถามว่า* จะทำความเข้าใจอย่างไรจึงจะตรงกับความจริง?
- ข. *ตอบว่า* ทำความเห็นว่าไม่มีอะไร มีแต่สมมติ แลบัญญัติ ถ้าถอนสมมติแลบัญญัติออกเสียแล้วก็ ไม่มีอะไร หากำพูดไม่ได้ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าทรง บัญญัติ ชั้น ๕ อายุตนะ ๖ ธาตุ ๖ นามรูปเหล่านี้ก็เพื่อ จะให้รู้เรื่องกันเท่านั้น ส่วนชั้นแลอายุตนะ ธาตุ นามรูป ผู้ ปฏิบัติควรกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนอนุสัยหรือสังโยชน์อา สวะ โยคะ โยชะ นิเวรณ อุกิเลสเหล่านี้เป็นสมุทัย อาศัย ชั้นหรืออายุตนะ หรือนามรูปเกิดขึ้น นั้นเป็นสมุทัยเป็นส่วน หนึ่งที่ควรละ มรรคมีองค์ ๘ ย่นเข้าก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นส่วนที่ควรเจริญ ความสิ้นไปแห่งกิเลส คืออนุสัยหรือ สังโยชน์ ชื่อว่านิโรธ เป็นส่วนควรทำให้แจ้ง เหล่านี้แหละ

เป็นความจริง ความรู้ความเห็นใน ๔ อริยสัจนี้แหละคือ
เห็นความจริงละ.

- ก. *ถามว่า* สาธุ ข้าพเจ้าเข้าใจแจ่มแจ้งทีเดียว แต่เมื่อ
อาสวะไม่ได้ดองอยู่เสมอ แล้วทำไมท่านจึงกล่าวว่าเวลา
ที่พระอรหันต์สำเร็จขึ้นใหม่ ๆ โดยมากตามที่ได้ฟังมาใน
แบบท่านรู้ว่าจิตของท่านพ้นแล้วจากกามาสวะ ภวาสะ
อวิชชาสวะ ข้าพเจ้าจึงเข้าใจว่าผู้ที่ยังไม่พ้นก็ ต้องมีอา
สวะประจำอยู่กับจิตเป็นนิตยไป ไม่มีเวลาว่าง กว่าจะพ้น
ได้ก็ต้องเป็นพระอรหันต์?
- ข. *ตอบว่า* ถ้าขึ้นทำความเห็นอยู่อย่างนี้ ก็ไม่มีเวลาพ้น
จริงด้วย เมื่ออาสวะอยู่ประจำพื้นเพของจิตแล้ว ก็ใคร
จะละได้เล่า พระอรหันต์ก็คงไม่มีในโลกได้เหมือนกัน **นี้**
ความจริงไม่ใช่เช่นนี้ จิตนั้นส่วนหนึ่งเป็นประเภท
ทุกขสัจ อาสวะส่วนหนึ่งเป็นประเภทสมุทัย อาศัย
จิตเกิดขึ้นชั่วคราว เมื่อจิตคราวนั้นดับไปแล้ว อาสวะ
ที่ประกอบกับจิตในคราวนั้นก็ดับไปด้วย ส่วนอา
สวะที่เกิดขึ้นได้บ่อย ๆ นั้นเพราะอาศัยการเพ่ง
โทษ ถ้าเราจักตั้งใจไม่เพ่งโทษใครๆ อาสวะก็จะเกิดได้
ด้วยยากเหมือนกัน สมด้วยพระพุทธภาษิต ที่ตรัสไว้ว่า
ปรวชฺชานุปุสฺสสุสฺส เมื่อบุคคลตามมองดู ซึ่งโทษของผู้
อื่น นิจฺจํ อชฺฌมาน สยฺยญฺโญ เป็นบุคคลมีความหมายจะ

ยกโทษเป็นนิตย อาสวาตสฺส วฑฺฒนฺติ อาสวะ ทั้งหลาย
ย่อมเจริญขึ้นแก่บุคคลนั้น อาราโส อาสวกุชยา บุคคล
นั้นเป็นผู้ห่างไกลจากธรรมที่สิ้นอาสวะ ถ้าฟังตามคาถา
พระพุทธภาษิตนี้ก็จะทำให้เราเห็นชัดได้ว่า อาสวะนั้นมี
มาในเวลาที่เพ่งโทษ เรายังไม่เพ่งโทษอาสวะ ก็ยังไม่มี
มาหรือเมื่อจิตที่ประกอบด้วยอาสวะคราวนั้นดับไปแล้ว
อาสวะก็ดับไปด้วย ก็เป็นอันไม่มีเหมือนกัน **การที่เห็น**
ว่าอาสวะมีอยู่เสมอจึงเป็นความเห็นผิด.

- ก. *ถามว่า* อาสวะ ๓ นั้น กามาสวะเป็นกิเลสประเภทรัก
อวิชชาสวะเป็นกิเลสประเภทที่ไม่รู้ แต่ภวาสวะนั้นไม่ได้
ความเป็นกิเลสประเภทไหน เคยได้ฟังตามแบบท่าน
ว่าเป็นภพๆ อย่างไรข้าพเจ้าไม่เข้าใจ?
- ข. *ตอบว่า* ความไม่รู้ความจริงเป็นอวิชชาสวะ จึงได้
เข้าไปชอบไว้ในอารมณ์ที่ดีมีกามเป็นต้น เป็นกามสวะ
เมื่อไปชอบไว้ในที่ใด ก็เข้าไปยึดถือตั้งอยู่ในที่นั้น จึงเป็น
ภวาสวะนี้แหละ เข้าใจว่าเป็นภวาสวะ.
- ก. *ถามว่า* ภาวะท่านหมายว่าภพ คือ กามภพ รูปภพ อรูป
ภพ ไม่ใช่หรือ ทำไมภพจึงจะมาอยู่ในใจของเราได้เล่า?
- ข. *ตอบว่า* ภพที่ในใจนี้ละที่สำคัญนัก จึงได้ต่อให้ไปเกิด
ในภพข้างนอก ก็ลองสังเกตดู ตามแบบที่เราได้เคยฟังมา
ว่า พระอรหันต์ทั้งหลายไม่มีกิเลสประเภทรัก และไม่มี
อวิชชาภาวะต้นเหตุเข้าไปเป็นอยู่ในที่ใด แลไม่มีอุปาทาน

ความชอบ ความยินดียึดถือในสิ่งทั้งปวง ภาวข้างนอก คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ตลอดจนกระทั่งภพ คือสุทธาวาสของท่านนั้นจึงไม่มี.

- ก. *ถามว่า* อาสวะ ๓ ไม่เห็นมีกิเลสประเภทโกรธ แต่ทำไมการเพ่งโทษนั้นเป็นกิเลสเกลียดชังขาดเมตตากรุณา เพราะอะไรจึงได้มาทำให้อาสวะเกิดขึ้น?
- ข. *ตอบว่า* เพราะความเข้าไปชอบไปเป็นอยู่ในสิ่งใดที่ถูกต้องของตน ครั้นเข้ามาทำที่ไม่ชอบไม่ถูกใจ จึงได้เข้าไปเพ่งโทษ เพราะสาเหตุที่เข้าไปชอบไปถูกใจเป็นอยู่ในสิ่งใดไว้ ซึ่งเป็นสายขนวนเดียวกัน อาสวะทั้งหลายจึงได้เจริญแก่บุคคลนั้น.
- ก. *ถามว่า* ความรู้นั้นมีหลายอย่าง เช่นกับวิญญูญาณ ๖ คือ ความรู้ทาง หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือความรู้ในเรื่องโลก โกรธ หลง ริษยา พยาบาท หรือรู้ไปในเรื่องความอยากความต้องการ หรือคนที่หยิบเล็กหยิบน้อย นิดหน่อยก็โกรธเขาก็ว่าเขารู้ทั้งนั้น ส่วนความรู้ในรูปฌานหรือ อรูปฌาน ก็เป็นความรู้ชนิดหนึ่ง ส่วนปัญญาที่รู้เห็นไตรลักษณ์ แลอริยสัจก็เป็นความรู้เหมือนกัน ส่วนวิชา ๓ หรือวิชา ๘ ก็เป็นความรู้พิเศษอย่างยิ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ ควรจะแบ่งความรู้เหล่านี้เป็นประเภทไหนบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจจะได้ไม่ปนกัน

- ข. *ตอบว่า* ควรแบ่งความรู้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นประเภททุกขสัจ เป็นส่วนที่ควรกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนความโลภ ความโกรธ ความหลง ริษยา พยาบาท ความอยากความต้องการเป็นสมุทัย เป็นส่วนควรละความรู้ในรูปฌานแลอรูปฌาน แลความรู้ในไตรลักษณ์หรืออริยสัจเป็นมรรค เป็นส่วนที่ควรเจริญ วิชา ๓ หรือวิชา ๘ นั้นเป็นวิโรธ เป็นส่วนควรทำให้แจ้ง.
- ก. *ถามว่า* อะไร ๆ ก็เอาเป็นอริยสัจ ๔ เกือบจะไม่มีเรื่องอื่นพุดกัน?
- ข. *ตอบว่า* เพราะไม่รู้อริยสัจทั้ง ๔ แลไม่ทำหน้าที่กำหนดทุกข์ ละสมุทัยแลทำนิโรธให้แจ้งและเจริญมรรค จึงได้ร้อนใจกันไปทั้งโลก ท่านผู้ทำกิจถูกตามหน้าที่ของอริยสัจทั้ง ๔ ท่านจึงไม่มีความร้อนใจ ที่พวกเราต้องกราบไหว้ทุกวัน ข้าพเจ้าจึงขอบพุดถึงอริยสัจ.
- ก. *ถามว่า* ตามที่ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า สอุปาทิเสสนิพพานนั้น ได้แก่พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ อนุปาทิเสสนิพพานนั้น ได้แก่ พระอรหันต์ที่นิพพานแล้ว ถ้าเช่นนั้นท่านคงหมายความถึงเศษนามรูป เนื้อแลกระดูกที่เหลืออยู่นี้เอง?
- ข. *ตอบว่า* ไม่ใช่ ถ้าเศษเนื้อกระดูกที่หมดแล้วว่าเป็น

อนุภาติเสสนิพพาน เช่นนั้นใครๆ ตายก็คงเป็นอนุภาติเสสนิพพานได้เหมือนกัน เพราะเนื้อแกลกระดูกชีวิตจิตใจก็ต้องหมดไปเหมือนกัน.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นนิพพานทั้ง ๒ อย่างนี้จะเอาอย่างไรไหนเล่า?

ข. *ตอบว่า* เรื่องนี้มีพระพุทธภชาษิตตรัสสนุภาติเสสนุตรแก่พระสารีบุตร ในอังกุตตรนิกายนวกนิบาตหน้า ๓๑ ความสังเขปว่า วันหนึ่งเป็นเวลาเช้า พระสารีบุตรไปเที่ยวบิณฑบาต มีพวกปริพพาชกพูดกันว่า ผู้ที่ได้บรรลุสนุภาติเสสนุ ตายแล้วไม่พันนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบายทุกติวินิบาต ครั้นพระสารีบุตรกลับจากบิณฑบาตแล้ว จึงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลตามเนื้อความที่พวกปริพพาชกเขาพูดกันอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สนุภาติเสสนุคคล ๙ จำพวก คือพระอนาคามี ๕ จำพวก พระสกิทาคามี จำพวกหนึ่ง พระโสดาบัน ๓ จำพวก ตายแล้วพันจากนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบายทุกติวินิบาตธรรม ปริยายนี้ยังไม่แจ่มแจ้ง แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเลย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาท แลธรรมปริยายนี้ เราแสดงด้วยความประสงค์ จะตอบปัญหาที่ถาม ในสนุภาติเสสนุตรนี้ ไม่ได้ตรัสถึงอนุภาติเสสนุ แต่ก็พอสันนิษฐานว่า อนุภาติเสสนุคงเป็นส่วนหนึ่งของพระอรหันต์.

ก. *ถามว่า* ถ้าเช่นนั้นก็หมายความว่าถึงสังโยชน์คือกิเลสที่ยังมีเศษเหลืออยู่ว่า เป็นสนุภาติเสสนิพพาน ส่วนสังโยชน์ที่หมดแล้วไม่มีส่วนเหลืออยู่ คือพระอรหันต์ผล ว่าเป็นอนุภาติเสสนิพพาน?

ข. *ตอบว่า* ถูกแล้ว.

ก. *ถามว่า* ถ้าเราพูดอย่างนี้ คงไม่มีใครเห็นด้วย คงว่าเราเข้าใจผิดไม่ตรงกับเขา เพราะเป็นแบบสั่งสอนกันอยู่โดยมากว่า สนุภาติเสสนิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ อนุภาติเสสนิพพานของพระอรหันต์ที่นิพพานแล้ว ?

ข. *ตอบว่า* ข้าพเจ้าเห็นว่า จะเป็นอรรถกถาที่ขบพระพุทธภชาษิตไม่แตกแล้ว ก็เลยถือตามกันมาจึงมีทางคัดค้านได้ ไม่คมคายชัดเจน เหมือนที่ทรงแสดงแก่พระสารีบุตร ซึ่งจะไม่มีการคัดค้านได้ หมายถึงกิเลสนิพพานโดยตรง.

ก. *ถามว่า* สนุภาติเสสนุตรนี้ ทำไมจึงได้ตรัสหลายอย่างนัก มีทั้งนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบายทุกติวินิบาต ส่วนในพระสูตรอื่นๆ ถ้าตรัสถึงอบายก็ไม่ต้องกล่าวถึงนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบายทุกติวินิบาต?

ข. *ตอบว่า* เห็นจะเป็นด้วยพระสารีบุตรมากราบทูลถามหลายอย่าง ตามถ้อยคำของพวกปริพพาชกที่ได้ยินมา จึงตรัสตอบไปหลายอย่าง เพื่อให้ตรงกับคำถาม.

ก. *ถามว่า* ข้างท้ายพระสูตรนี้ ทำไมจึงมีพระพุทธภชาษิต

ตรัสว่า ธรรมปริยายนี้ ยังไม่แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเลย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะ ประมาท แล ธรรมปริยายนี้เราแสดงด้วยความประสงค์ จะตอบปัญหาที่ถาม?

- ข. *ตอบว่า* ตามความเข้าใจของข้าพเจ้า เห็นจะเป็นด้วย พระพุทธประสงค์ คงมุ่งถึงพระเสขบุคคล ถ้าได้ฟังธรรม ปริยายนี้แล้วจะได้ความอุ่งใจที่ไม่ต้องไปทุกคติ แลความ เพียร เพื่อพระอรหันต์จะย่อไปท่านจึงได้ตรัสอย่างนี้.
- ก. *ถามว่า* เห็นจะเป็นเช่นนั้นเอง ท่านจึงตรัสว่าถ้าได้ฟัง ธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาท?
- ข. *ตอบว่า* ตามแบบที่ได้ฟังมาโดยมาก พระพุทธประสงค์ ทรงเร่งพระสาวก ผู้ยังไม่พ้นอาสวะ ให้รีบทำความเพียรให้ ถึงที่สุด คือ พระอรหันต์.

อุบายแห่งวิปัสสนา
อันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส
(พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร)

ธรรมชาติของดีทั้งหลาย ย่อมเกิดมาแต่ของไม่ดี อุปมาดังดอกปทุมชาติอันสวย ๆ งาม ๆ ก็เกิดขึ้นมาจากโคลนตม อันเป็นของสกปรกปฏิภูลน่าเกลียด แต่ว่าดอกบัวนั้น เมื่อขึ้นพ้นโคลนตมแล้ว ย่อมเป็นสิ่งที่สะอาด เป็นที่ทักทวงของพระราชา-อุปราช-อำมาตย์ และเสนาบดี เป็นต้น และดอกบัวนั้น ก็มีกลับคืนไปยังโคลนตมอีกเลย ข้อนี้เปรียบเหมือนพระโยคาวจรเจ้า ผู้ประพฤติพากเพียร

ประโยคพยายาม ย่อมพิจารณาซึ่งสิ่งสกปรกน่าเกลียด จิตจึงพ้นสิ่งสกปรกน่าเกลียดได้ สิ่งสกปรกน่าเกลียดนั้นก็คือตัวเรานี่เอง ร่างกายนี้เป็นที่ประชุมแห่งของโสโครก คือ อุจจาระ ปัสสาวะ (มูตร คุถ ทั้งปวง) สิ่งที้ออกจาก ผมขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ก็เรียกว่าขี้ทั้งหมด เช่น ขี้หัว ขี้เล็บ ขี้ฟัน ขี้โคล เป็นต้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ร่วงหล่นลงสู่อาหาร มีแกง กับ เป็นต้น ก็รังเกียจ ต้องเพ็งกินไม่ได้ และร่างกายนี้ต้องชำระอยู่เสมอ จึงพอเป็นของดูได้ ถ้าหากไม่ชำระขัดสีก็จะมีกลิ่นเหม็นสาบ เข้าใกล้ใครก็ได้ของทั้งปวงมีผ้าแพร เครื่องใช้ต่าง ๆ เมื่ออยู่นอกกายของเราก็เป็นของสะอาดน่าดู แต่เมื่อมาถึงกายนี้แล้ว ก็เป็นของสกปรกไป เมื่อปล่อยไว้นาน ๆ เข้าไม่ซักฟอก ก็จะเข้าใกล้ใครไม่ได้เลย เพราะเหม็นสาบ ดังนี้ จึงได้ความว่าร่างกายของเราเป็นเรือนมูตรเรื้อนคุถ เป็นอสุภะของไม่งาม ปฏิภูลน่าเกลียด เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ก็เป็นที่ขังขังนี้ เมื่อชีวิตหาไม่แล้ว ยิ่งจะสกปรกหาอะไรเปรียบเทียบมิได้เลย เพราะฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลาย จึงพิจารณาร่างกายอันนี้ให้ขำขำนาญด้วยโยนิโสมนสิการ ตั้งแต่ต้นมาทีเดียว คือขณะเมื่อยังเห็นไม่ทันชัดเจน ก็พิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งกาย อันเป็นที่สบายแก่จริต จนกระทั่ง

ปรากฏเป็นอุคคหนิมิต คือปรากฏส่วนแห่งร่างกายส่วนใด ส่วนหนึ่งแล้วก็กำหนดส่วนนั้นให้มาก เจริญให้มาก ทำให้ มาก การเจริญทำให้มากนั้น ฟังทราบอย่างนี้ อันชานา เขาทำนา เขาก็ทำที่แผ่นดิน ไถที่แผ่นดิน ดำลงไปดิน ปีต่อไปเขาก็ทำที่ดินอีกเช่นเคย เขาไม่ได้ทำในอากาศกลาง หาว คงทำแต่ที่ดินอย่างเดียว ข้าวเขาก็ได้เต็มยุงเต็มฉางเอง เมื่อทำให้มากในที่ดินนั้นแล้ว ไม่ต้องเรียกว่า ข้าวเอ๋ย ข้าว จงมาเต็มยุงเนื้อ ข้าวก็จะหลังไหลมาเอง และจะห้าม ว่า ข้าวเอ๋ยข้าว จงอย่ามาเต็มยุงเต็มฉางเราเนื้อ ถ้าทำนา ในที่ดินนั้นเองจนสำเร็จแล้ว ข้าวก็จะมาเต็มยุงเต็มฉาง ฉนั้นใดก็ดี พระโยคาวจรเจ้าก็ฉนั้นนั้น คงพิจารณาภายในที่ เคยพิจารณาอันถูกนิสสัย หรือที่ปรากฏมาให้เห็นครั้งแรก อย่าละทิ้งเลยเป็นอันขาด การทำให้มากนั้นมีไซ้หมายแต่ การเดินจงกรมเท่านั้น ให้มีสติหรือพิจารณาในทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ คิด พุค ก็ให้มีสติรอบคอบในกายอยู่เสมอ จึงจะชื่อว่าทำให้มาก เมื่อพิจารณาในร่างกายนั้นจนชัดเจนแล้ว ให้พิจารณาแบ่ง ส่วน แยกส่วนออกเป็นส่วนๆ ตามโยนิโสมนสิการ ตลอด จนกระจายออกเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และ พิจารณาให้เห็นไปตามนั้นจริงๆ อุปายตอนนี้อย่างแต่ตนจะ

ใคร่ครวญออกอุปายตามที่ถูกจริตนิสัยของตน แต่อย่า ละทิ้งหลักเดิมที่ตนได้รู้ครั้งแรกนั้นเทียว พระโยคาวจรเจ้า เมื่อพิจารณาในที่นี้ฟังเจริญให้มาก ทำให้มาก อย่า พิจารณาครั้งเดียว แล้วปล่อยทิ้งตั้งครึ่งเดือน ตั้งเดือน ให้ พิจารณาก้าวเข้าไป ถอยออกมา เป็นอนุโลมปฏิโลม คือเข้าไปสงบในจิต แล้วถอยออกมาพิจารณากาย อย่า พิจารณากายอย่างเดียว หรือสงบที่จิตแต่อย่างเดียว พระ โยคาวจรเจ้าพิจารณาอย่างนี้ชำนาญแล้ว หรือชำนาญ อย่างยิ่งแล้ว คราวนี้แลเป็นส่วนที่จะเป็นเองคือ จิตย่อม จะรวมใหญ่ เมื่อรวมพริบลงย่อมปรากฏว่าทุกสิ่งรวม ลงเป็นอันเดียวกัน คือหมดทั้งโลก ย่อมเป็นธาตุทั้งสิ้น นิमितจะปรากฏขึ้นพร้อมกันว่า โลกนี้ราบเหมือนหน้า กลอง เพราะมีสภาพเป็นอันเดียวกัน ไม่ว่าป่าไม้ ภูเขา มนุษย์ สัตว์ แม้ที่สุดตัวของเราก็ต้องลงราบเป็นที่สุดอย่าง เดียวกัน พร้อมกับ “ญาณสัมปยุต คือรู้ขึ้นมาพร้อมกัน” ในที่นี้ตัดความสนใจที่ใจได้เลย จึงชื่อว่า “ยถาภูตญาณ ทัสสนวิปัสสนา คือทั้งเห็นทั้งรู้ ตามความเป็นจริง” ขึ้นนี้เป็นเบื้องต้นในอันที่จะดำเนินต่อไปไม่ใช่ที่สุด อันพระ โยคาวจรเจ้า จะฟังเจริญให้มาก ทำให้มาก จึงจะเป็นไป เพื่อความรู้ยิ่งอีกจนรอบจนชำนาญ เห็นแจ้งชัดว่า สังขาร

ความปรุ้งแต่งอันเป็นความสมมติว่า โนนเป็นของเรา นั้น เป็นของเรา เป็นความไม่เที่ยง อาศัยอุปาทานความยึดถือ จึงเป็นทุกข์ ก็แลธาตุทั้งหลายต่างหาก หากมีความเป็นอยู่ อย่างนี้ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เกิด-แก่-เจ็บ-ตาย เกิดขึ้นเสื่อม ไปอยู่อย่างนี้ อาศัยอาการของจิต คือขันธ์ ๔ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไปปรุ้งแต่ง สำคัญมั่นหมายทุก ภพทุกชาติ นับเป็นอนnekชาติเหลือประมาณ มาจนถึง ปัจจุบันชาติ จึงทำให้จิตหลงอยู่ตามสมมติไม่ใช่สมมติมา ติดเอาเรา เพราะธรรมชาติทั้งหลายทั้งหมดในโลกนี้จะเป็น ของมีวิญญาณหรือไม่ก็ตาม เมื่อว่าตามความจริงแล้ว เขา หากมีหากเป็น เกิดขึ้นเสื่อมไป มีอยู่อย่างนั้นทีเดียวโดยไม่ต้องสงสัยเลย จึงรู้ขึ้นว่า **ปุพฺเพสุ อนนุสุ สุตฺเตสุ ธมฺเมสุ** ธรรมดาเหล่านี้หากมีมาแต่ก่อน ถึงว่าจะไม่ได้ฟังจากใคร ก็มีอยู่อย่างนั้นทีเดียว ฉะนั้น ในความข้อนี้ พระพุทธองค์ เจ้าจึงทรงบัญญัติญาณพระองค์ว่า เราไม่ได้ฟังมาแต่ใคร มิได้เรียนมาแต่ใคร เพราะของเหล่านี้มีอยู่มีมาแต่ก่อน พระองค์ ดังนี้ได้ความว่า ธรรมดาธาตุทั้งหลายย่อมเป็น ย่อมมีอยู่อย่างนั้น อาศัยอาการของจิตเข้าไปยึดถือเอาสิ่ง ทั้งปวงเหล่านั้นมาหลายภพหลายชาติ จึงเป็นเหตุให้ไป ตามสมมตินั้น เป็นเหตุให้นุสัยครอบงำจิตจนหลงเชื่อ

ไปตาม จึงเป็นเหตุให้ก่อภพก่อชาติ ด้วยอาการของจิต เข้าไปยึด ฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้าจึงมาพิจารณาโดยแยบ คายลงไปตามสภาพว่า **สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา** สังขารความเข้าไปปรุ้งแต่ง คืออาการ ของจิตนั้นแลไม่เที่ยง สัตว์โลกเขาหากมีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น ให้พิจารณาอริยสัจธรรมทั้ง ๔ เป็นเครื่องแก้อาการของจิต ให้เห็นแน่แท้โดยปัจจักขสิทธิ์ว่า ตัวอาการของจิตนี้เองมัน ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ จึงหลงตามสังขาร เมื่อเห็นจริงลงไปแล้ว ก็เป็นเครื่องแก้อาการของจิต จึงปรากฏขึ้นว่า **สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ** สังขารทั้งหลายที่เที่ยงแท้ไม่มี สังขารเป็น อาการของจิตต่างหาก เปรียบเหมือนพยับแดด ส่วนสัตว์ เขาก็อยู่ประจำโลกแต่ไหนแต่ไรมา เมื่อรู้โดยเงื่อนไข ๒ ประการ คือรู้ว่าสัตว์ก็มีอยู่อย่างนั้น สังขารก็เป็นอาการ ของจิตเข้าไปสมมติเขาเท่านั้น **ฐิตินฺทุ** จิตดั้งเดิมไม่มีอาการ เป็นผู้หลุดพ้น ธรรมดาหรือธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน จะใช้ ตนอย่างไร ของเขาหากเกิดมีอย่างนั้น ท่านจึงว่า **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน ให้พระโยคาวจร เจ้าพิจารณาให้เห็นแจ้งประจักษ์ตามนี้ จนทำให้รวม พริบลงไปให้เห็นจริงแจ้งชัดตามนั้น **โดยปัจจักขสิทธิ์** พร้อมกับญาณสัมปยุตปรากฏขึ้นมาพร้อมกัน จึงชื่อว่า

กฎฐานคามินีวิปัสสนา ทำในที่นี้จนชำนาญเห็นจริงแจ้ง
 ประจักษ์พร้อมกับการรวมใหญ่ และญาณสัมปยุตรวมทวน
 กระแสแก้ก่อนุสัยสมมติเป็นวิมุตติ หรือรวมลงสู่จิตอันเป็น
 อยู่มีอยู่อย่างนั้น จนแจ้งประจักษ์ในที่นั้นด้วยญาณสัมปยุต
 ว่า **ซีณา ซาติ ญาณ โหติ** ดังนี้ ในที่นี้ไม่ใช่สมมติ ไม่ใช่
 ของแต่งเอาเดาเอา ไม่ใช่ของอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้
 เป็นของที่เกิดเอง เป็นเอง รู้เองโดยส่วนเดียวเท่านั้น เพราะ
 ด้วยการปฏิบัติอันเข้มแข็งไม่ทอดถอย พิจารณาโดยแยบคาย
 ด้วยตนเอง จึงจะเป็นขึ้นมาเอง ท่านเปรียบเหมือนต้นไม้
 ต่างๆ มีต้นข้าว เป็นต้น เมื่อบำรุงรักษาต้นมันให้ดีแล้ว
 ผลคือรวงข้าวไม่ใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาเลย เป็น
 ขึ้นมาเอง ถ้าแลบุคคลมาปรารถนาเอาแต่รวงข้าว แต่หา
 ได้รักษาต้นข้าวไม่ เป็นผู้เกียจคร้าน จะปรารถนาจนวัน
 ตายรวงข้าวก็ไม่มีขึ้นมาให้ฉันใด **วิมุตติธรรม** ก็ฉันนั้นแล
 มิใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้ คนผู้ปรารถนาวิมุตติ
 ธรรม แต่ปฏิบัติไม่ถูก หรือไม่ปฏิบัติ มัวเกียจคร้านจนวัน
 ตาย จะประสบวิมุตติธรรมไม่ได้เลย ด้วยประการฉะนี้

ลำดับ	ชื่อ สกุล	จำนวนเงิน
๑	คุณวิภาดา ไตรรัตน์วราภรณ์ ร้านสะกิดใจหัวหิน	๕,๘๐๐
๒	คุณสิรินาถ นางดวงษ์	๔,๔๐๐
๓	คุณสุภาพ ทิพย์ทัศน์	๔,๐๐๐
๔	คุณระพีพรรณ อุบลครุฑ	๔,๐๐๐
๕	คุณศุภนิจ-คุณทัศนีย์ วังวิวรรธน์และคุณศรัณยา สุริยจันทร์	๔,๐๐๐
๖	คุณดาราวรรณ อัสวแสงพิทักษ์	๒,๖๗๐
๗	คุณอรทัย ไทยผลิตเจริญ	๑,๘๘๐
๘	คุณอำพล ลิ้มทองคำ	๑,๘๐๐
๙	คุณประวดี	๑,๖๐๐
๑๐	ดร.ภัค ศิลาวิภาพร	๑,๕๐๐
๑๑	คุณสาคร ขาวขำ	๑,๕๐๐
๑๒	คุณवासนา บำรุงสุข	๑,๓๓๕
๑๓	คุณธัญภักษ์กษณ์ วงศาโรจน์	๑,๓๐๐
๑๔	คุณอภิชาติ สมุทรภาพุทธา	๑,๒๘๐
๑๕	คุณพัฒนชาติ นิคเปรมจตุรัตน์	๑,๑๖๐
๑๖	คุณสว่าง จิตต์มั่น	๑,๐๐๐
๑๗	คุณสุวรรณา จิรวรรณสถิตและครอบครัว	๑,๐๐๐
๑๘	คุณธนภัทร ธัมมาพงศ์	๑,๐๐๐
๑๙	คุณกนกพร มณีรัตนพร	๑,๐๐๐
๒๐	คุณจิราพร ดิตยงกูร	๙๘๐
๒๑	คุณกัลยกร พาณิชยรังสี	๘๑๐
๒๒	คุณสมใจ ฉินธนะปฐมพร	๗๐๐
๒๓	คุณพูลวิไล จันทธาดา	๗๐๐
๒๔	ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม	๖๗๐
๒๕	คุณจรัญย์ พรวัฒนากร	๖๕๐
๒๖	พ.ต.อ.บุญเสริม ศรีชมภู	๖๓๐
๒๗	คลินิกวรรณาทันตแพทย์	๖๐๐
๒๘	คุณศิริพรรณ อุทาศิริ	๖๐๐
๒๙	คุณยุพา พงสะบุตร	๕๘๐
๓๐	คุณจุ่ม	๕๑๐
๓๑	คุณจีระพันธุ์ พิมพ์พันธ์ดี	๕๐๐
๓๒	คุณผาสพร ฐูปาลี	๕๐๐
๓๓	คุณนิรมล ตันติพูนธรรม	๕๐๐
๓๔	คุณปวีณา เทศชุกดิน	๕๐๐
๓๕	ด.ช.ณัฐกมล รัชชอำริกุล	๕๐๐

ลำดับ	ชื่อ สกุล	จำนวนเงิน
๓๖	คุณสมควร ฮาวทองแก้ว	๕๐๐
๓๗	คุณสุพัฒน์ ตระตอกิจ	๔๗๐
๓๘	คุณรัตนา วงศ์ดีประเสริฐ	๔๗๐
๓๙	คุณภาวดี แสนรังค์	๔๔๐
๔๐	พระรักเดช ดิถขปัญโญ	๔๓๐
๔๑	ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม	๔๒๐
๔๒	คุณสุกัญญา จรูญยิ่งยง	๔๐๐
๔๓	คุณธีรุตม์ รัชชปารุ่ง	๔๐๐
๔๔	คุณเอกลักษณ์	๔๐๐
๔๕	คุณกาญจนา จันทร์คง	๔๐๐
๔๖	คุณศมน พรหมคุณ	๔๐๐
๔๗	คุณศิริอร ไพโรหาวชิตรนุช	๓๘๔
๔๘	คุณภักดิรา	๓๘๐
๔๙	คุณจำนง แจ้งอักษร	๓๘๐
๕๐	คุณเกตน์ศิริ วัชรสิริโรจน์	๓๖๐
๕๑	คุณยุพดี มาลีพันธ์	๓๕๐
๕๒	คุณอภิพร ตติยางกูร	๓๕๐
๕๓	คุณโกศล บัวจา	๓๑๐
๕๔	คุณพรทิพย์ ไชยณรงค์	๓๐๐
๕๕	คุณพรทิพย์ ไชยณรงค์และครอบครัว	๓๐๐
๕๖	คุณกัญจน์ณัฐ เทอญชูชีพ	๓๐๐
๕๗	คุณทิวาพร หลวงบำรุง	๓๐๐
๕๘	คุณปรานี ขวนปกรณ์	๒๙๐
๕๙	คุณอัจฉราพันธุ์ วงศ์แปลง	๒๘๐
๖๐	พลตรีหญิงฤดี กมลมาศ	๒๘๐
๖๑	คุณหรรษา ตริ่มังคลาายน	๒๕๐
๖๒	คุณวาทีณี สุธนรักษ์	๒๕๐
๖๓	คุณผาด-คุณชิต ภูบั้งบอน	๒๕๐
๖๔	คุณอุกฤษฏ์-คุณเชษมศักดิ์ อายตวงษ์	๒๕๐
๖๕	คุณวสุทนต์ จงศิริรัตนพร	๒๔๐
๖๖	ด.ต.จิตติวัชร เกษศิริรัตน์	๒๔๐
๖๗	คุณนภา สุทรวางศ์	๒๒๐

ลำดับ	ชื่อ สกุล	จำนวนเงิน
๖๘	คุณสกาวัลักษณ์ พวงเพชร	๒๒๐
๖๙	คุณจิราภา ก้อนฝัน	๒๑๐
๗๐	คุณธัญชลี วิไลวรรณ	๒๐๐
๗๑	คุณทวีศักดิ์ ตันติฉันทการุญและครอบครัว	๒๐๐
๗๒	คุณยายทวี คล่องช้าง	๒๐๐
๗๓	คุณธรรณัส แจ้งคำ	๒๐๐
๗๔	คุณพรทิพย์ ไชยณรงค์และครอบครัว	๒๐๐
๗๕	คุณพรรณนิภา โจนันฐิติกุล	๒๐๐
๗๖	ด.ช.พีรกานต์ พรายประเสริฐ	๒๐๐
๗๗	คุณพยอม มณีเพ็ญภักษ์และครอบครัว	๒๐๐
๗๘	คุณภทร เทียงทอง	๑๘๐
๗๙	คุณธนาภรณ์ เตชะสิริไพศาล	๑๖๐
๘๐	คุณเกษช สีโรสง	๑๖๐
๘๑	คุณโยธิน เปรมปราณีรัตน์	๑๕๐
๘๒	คุณวิชาญ รัตนมงคลกิจ	๑๕๐
๘๓	คุณวนารี สมใจดี	๑๕๐
๘๔	คุณชำนาญ ว่องพิบูลย์	๑๔๐
๘๕	คุณกมล พิพัฒน์จรัสสกุล	๑๐๐
๘๖	คุณปรานี ขวนปกรณ์	๑๐๐
๘๗	คุณแม่เสียม แซ่เตี่ยว	๑๐๐
๘๘	คุณธนัท วงศ์พรกุล	๑๐๐
๘๙	คุณวารณี อังศุโกมฤตกุล	๑๐๐
๙๐	คุณระเบียบ มั่นกระจำง	๑๐๐
๙๑	คุณดลยา ธัญญศิริ	๑๐๐
๙๒	คุณศิริวรรณ สุขแสนไกรสร	๑๐๐
๙๓	คุณพยอม มณีเพ็ญภักษ์	๑๐๐
๙๔	คุณผกาดี แสนสุข	๑๐๐
๙๕	คุณศิริพรรณ นักร้อง	๑๐๐
๙๕	คุณนพพร รพ.สมุทรปราการ	๑๐๐
๙๗	คุณเกรียงไกร คุณมงคลวุฒิ	๑๐๐
๙๘	คุณเบญญาภา ศิริตาถาวร	๑๐๐
๙๙	คุณปรีชา	๑๐๐

รายนามผู้ร่วมศรัทธาพิมพ์หนังสือ ปฏิบัติบูชาวิสาขนา

ลำดับ	ชื่อ สกุล	จำนวนเงิน
๑๐๐	ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม	๑๐๐
๑๐๑	พ.ต.อ.บุญเสริม ศรีชมภู	๑๐๐
๑๐๒	คุณฤดีพร มัวร์	๑๐๐
๑๐๓	คุณนรินทร์พันธ์ เชียงชู	๑๐๐
๑๐๔	คุณกัญญาณัช มุ่งสวัสดิ์และครอบครัว	๑๐๐
๑๐๕	คุณพรทิพย์ หทัยพันธลักษณ์	๑๐๐
๑๐๖	คุณศิริพรรณนี้ นักร้อง	๑๐๐
๑๐๗	คุณลิลลี่ ภัทรโชคช่วย	๑๐๐
๑๐๘	คุณคำพล-ต.ญ.พรไพลิน นหนองยางและคุณเสาวนีย์ กองดิน	๑๐๐
๑๐๙	พ.ต.ท.หญิงปราณีต เพ็งระนัย	๑๐๐
๑๑๐	คุณนิลเนตร ฤงศาศรี	๑๐๐
๑๑๑	คุณวิมล พัวรักษา	๑๐๐
๑๑๒	พ.ต.ท.วรุดิ ปานขาว	๑๐๐
๑๑๓	คุณกฤษฎี แก้วชม	๘๕
๑๑๔	คุณปองทิพ จุปะมะตัง	๘๐
๑๑๕	คุณพินิจ มะลิ	๘๐
๑๑๖	คุณเกรียงไกร	๖๐
๑๑๗	คุณรัฐนันท์ วงศ์จำปา	๖๐
๑๑๘	คุณสรชา แสนสุริวงศ์	๕๐
๑๑๙	คุณวันชนะ สัยเกตู	๕๐
๑๒๐	คุณภัทรพร ร่วมบุญมี	๕๐
๑๒๑	คุณศิรดา สัยเกตู	๔๐
๑๒๒	คุณจตุรงค์ ภูคอก	๔๐
๑๒๓	คุณปราณี ชวนปกรณ์	๔๐
๑๒๔	คุณปิ่นนธรร บำรักษา	๔๐
๑๒๕	คุณวสุมนย์ จงศรีรัตนพร	๔๐
๑๒๖	คุณสกาวัลักษณ์ พวงเพ็ชร	๓๐
๑๒๗	คุณสุภาพร เลิศประธานพร	๒๐
๑๒๘	คุณวริษพร กลิ่งวิจิตร	๒๐
๑๒๙	คุณเพิ่มพงษ์-ต.ช.เอกสิทธิ์ ธนพิพัฒน์สัจจา	๒๐
	รวมศรัทธาทั้งสิ้น	๖๙,๘๗๔